

Jens Peter Munk

“At gøre sin Pligt, om saa Døden træder i Vejen”

Søfartsmonumentet på Langelinie

Jens Peter Munk, f. 1951, mag.art. i kunsthistorie, har været ansat ved Ordrupgaardsamlingen, Ny Carlsberg Glyptotek og Den Hirschsprungske Samling, hvor han har arrangeret udstillinger af fortrinsvis dansk og fransk kunst i 1800-tallet og udarbejdet kataloger til disse og museernes faste samlinger. Desuden har han skrevet artikler til tidsskrifter, kataloger og leksika i Danmark og i udlandet. I 2006 kurerede han udstillingen *'800 Danese. Architettura di Roma e paesaggi di Olevano Romano i Complesso del Vittoriano, Rom*. Som fagansvarlig for Københavns Kommunes offentlige monumenter siden 2002 har han bl.a. forestået Søfartsmonumentets nyhugning.

*Men den, som blind for eget Gavn
i Bølgen risted Danmarks Navn,
hans eget lever, stærkt og dybt.
I Tanke som i Sten.*

Disse linjer stammer fra den kantate, som blev opført ved indvielsen af *Søfartsmonumentet* den 9. maj 1928. Hans Hartvig Seedorff Pedersen er forfatter til ordene, og musikken er skrevet af Johan Hye-Knudsen.¹

1 Kantate ved Indvielsen af Mindesmærket for de i danske Handelsskibe under Verdenskrigen krigsforliste Søfolk.

Søfartsmonumentet er et mindesmærke rejst af Dansk Dampskibsrederiforening for de danske søfolk, der under 1. Verdenskrig 1914-18 mistede livet på havet i den danske handelsflådes tjeneste, ofte under vanskelige forhold for at skaffe de nødvendige tilførsler til landet. Det blev modelleret af billedhuggeren Svend Rathsack (1885-1941), og arkitekten, professor Ivar Bentsen (1876-1943) havde ansvaret for udformningen af monumentets arkitektoniske dele (fig. 1).

I forbindelse med forberedelserne til den i 2011 afsluttede nyhugning af monumentets kalkstensdele har alle relevante arkivalier været konsulteret. Dette interessante materiale danner grundlaget for denne artikel.²

Optakten

På et bestyrelsesmøde i Dansk Dampskibsrederiforening den 4. november 1921 henlede direktør Eilert Mægaard opmærksomheden på, at rederiernes pligt til at holde besætning

2 Danmarks Rederiforening har under hele forløbet udvist stor interesse og uforbeholden imødekommenhed over for projektet. Økonomidirektør Dan Poulsen udvirkede, at arkivalier fra Erhvervsarkivet i Århus midlertidigt blev bragt til rederiforeningens hovedsæde i Amaliegade, og regnskabschef Thomas S. Prebendorf sørgede for, at jeg uforstyrret kunne studere disse arkivalier.

Fig. 1. Svend Rathsack og Ivar Bentsen: *Søfartsmonumentet*. 1928. Faksekalksten og bronze. Langelinie.

Foto: Kristian Brasen.

Fig. 1. Svend Rathsack and Ivar Bentsen: *The Shipping Monument*. 1928. Fakse limestone and bronze. Langelinie.

Photo: Kristian Brasen.

gerne ulykkesforsikret mod krigsfare ville bortfalde fra nytåret 1922. Derfor var der ikke længere grund til at opretholde den af rederiforeningen oprettede gensidige krigsulykkesforsikring for søfolk.³ På et rederimøde den

10. november 1921 vedtog man at ophæve *Danske Dampskibsrederes gensidige Forsikring af Søfolk mod Krigsfare* ved årets udgang og senere at tage bestemmelse om anvendelse af overskuddet.⁴

Fremlæggelse af det afsluttende regnskab fra forsikringen skete på rederiforeningens ordinære generalforsamling den 16. marts 1923. Overskuddet var opgjort til ca. 435.000 kr.,

3 Bestyrelsesprotokol, Dansk Dampskibsrederiforening fra 27. April 1921 til 9. Aug. 1923, 22-23. Danmarks Rederiforening. 1925-28 materiale vedr. indvielse af mindesmærket for krigsforliste danske søfolk 1928. Erhvervsarkivet, Statens Erhvervshistoriske Arkiv, Århus, M 13, 1088 (herefter benævnt DDRF 1925-28). Hvor intet andet er nævnt, stammer oplysningerne fra dette arkivmateriale.

4 Forhandlingsprotokol for Dansk Dampskibsrederiforening fra 3. December 1919 til 1. November 1923, 140, pkt. 5.

hvis anvendelse der nu skulle tages stilling til. Generalkonsul Johan Hansen fremsatte her for første gang et forslag om at overføre et så stort beløb, at man – eventuelt suppleret af en offentlig indsamling – kunne rejse et mindesmærke for de ved krigsforlis omkomne søfolk. Forslaget blev enstemmigt vedtaget⁵, og på bestyrelsesmødet den 3. maj 1923, hvor direktøren og samtlige medlemmer var til stede, blev der således fremsat forslag om “Opførelse af et Mindesmærke for de under Krigen torpederede Søfolk.”⁶ Forslaget blev ligeledes enstemmigt vedtaget ved Dansk Dampskibsrederiforenings rederimøde den 17. maj 1923. Udgiften til monumentet skulle afholdes af det fra ulykkesforsikringen overførte beløb, op til 50.000 kr. A.P. Møller ønskede dog ikke, at der blev fastsat noget maksimumbeløb, men at man bevilgede det beløb, som viste sig nødvendigt “for at løse Opgaven paa en smuk Maade, saaledes som det var bleven udtalt paa den Generalforsamling, hvor Overførelsen af Ulykkesforsikringens Saldo blev vedtaget.”⁷

Konkurrencerne

Den første konkurrence

Den næste udfordring var udvælgelsen af kunstner og projekt til monumentet under mottoet “At gøre sin Pligt, om saa Døden træder i Vejen”. Denne udvælgelsesproces kom til at stå på i et helt år, og den var fyldt med forviklinger og misforståelser.

5 Forhandlingsprotokol 1919-23, 238-39, pkt. 4a.

6 Bestyrelsesprotokol 1921-23, 80.

7 Forhandlingsprotokol 1919-23, 251, pkt. 2.

Et udvalg bestående af rederiforeningens formand, skibsreder Christian Sass,⁸ generalkonsul Johan Hansen, skibsreder, generalkonsul A.N. Petersen og direktør, cand.jur. Eilert Maegaard fik mandat til at udarbejde planer for mindesmærkets realisering.⁹ Som rådgivende kunstnere blev udpeget billedhuggerne, professor Einar Utzon-Frank og Ludvig Brandstrup, arkitekten Henning Hansen og stadsarkitekt Hans Beck Wright, senere suppleret med billedhuggerne Rasmus Harboe og Svend Rathsack samt arkitekterne Anton Rosen, Edvard Thomsen og Emanuel Monberg. En dommerkomité bestående af tre repræsentanter for rederiforeningen, nemlig Christian Sass, Johan Hansen og Eilert Maegaard, samt billedhuggerne Niels Skovgaard og Jens Lund¹⁰ og arkitekterne Povl Holsøe og Axel Berg besluttede, at rådgiverne inden den 1. april 1924 skulle indgive forslag til monumentet. Fristen blev senere forlænget til den 1. juli 1924. De kunstneriske rådgivere takkede alle ja til forslaget.¹¹ Proceduren virkede lidt uheldig, idet rederiforeningen allerede i maj 1923 havde udsendt en pressemeddelelse, som antydede, at hele den danske kunstnerstand ville blive inddraget i konkurrencen. Hele fremgangsmåden kunne forekomme som spilfægteri, og sådan blev det åbenbart også op-

8 Christian Sass fra rederiet Holm & Wonsild var formand for rederiforeningen 1921-25. Han trådte tilbage af helbredsmæssige årsager, men levede til 1929.

9 Forhandlingsprotokol 1919-23, 251, pkt. 2. A.N. Petersen var medlem af rederiforeningens bestyrelse 1920-28.

10 Jens Lund blev senere afløst af J.F. Willumsen. Rathsack havde foreslået Johannes Bjerg, jf. brev af 30.06.1924.

11 Breve fra disse til DDRF 21.-25.07.1923.

Fig. 2. Svend Rathsack: *Mand der kaster en redningskrans*. 1924. Statuette (første modellerede udkast). Betegnet: "SR [monogram] –24". Gips. 23,5 x 21 x 16 cm. Gave 1944. Statens Museum for Kunst, Inv.nr. KMS6030. Danmarks Kunstbibliotek, kasse 324, nr. 110b.

Foto: Det kongelige Bibliotek

Fig. 2. Svend Rathsack: *Man throwing a lifebuoy*. 1924. Statuette (first model draught). Marked: "SR [monogram] –24". Plaster of Paris. 23,5 x 21 x 16 cm. Gift 1944. Statens Museum for Kunst (The Danish National Gallery), Inv.no. KMS6030. Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 324, no. 110b.

Photo: The Royal Library

fattet af udenforstående. De fire billedhuggere og fem arkitekter blev bedt om at levere udkast i gips i 1/5 naturlig størrelse.¹² Mindesmærket tænktes placeret ved lystbådehavnen på Lange-linie. Der var afsat 100.000 kr. til kunstværket, og komiteen ville honorere de indkomne forslag med hver 1.500 kr.

De præmierede udkast

Blandt de indleverede udkast blev Utzon-Franks belønnet med 1.000 kr., mens Johannes Kragh, Emanuel Monberg, Anton Rosen samt Edvard Thomsen i samarbejde med Utzon-Franck hver fik 500 kr.¹³ Billedhuggeren Svend Rathsack indleverede et udkast, der bestod af en sømand i færd med at kaste en redningskrans. (fig. 2). Det er et glimrende arbejde i sig selv. Figuren med det karakterfuldt formede hoved står solidt plantet på sin sokkel med vidt skrævende ben. I en stor bevægelse holder manden redningskransen bagud i strakte arme, inden han af fuld kraft i næste øjeblik vil slynge den over bord. Trods den enkle og utvetydige fortælling besad kompositionen næppe tyngde og kraft nok i udtrykket til at kunne gøre sig som mindesmærke i et mere monumentalt format, og udkastet blev da heller ikke præmieret. Dommerpanelet fandt

12 Billedhuggeren Johannes Kragh deltog i konkurrencen, skønt han tilsyneladende ikke var medlem af rådgiverpanelet.

13 På en liste i DDRF's arkiv er der ud for en række kunstnere angivet nogle beløb: "Monberg og Rosen (hver 2.000), Utzon Franck 2750, Thomsen 1750, Henning Hansen, Harboe, Rathsack og Brandstrup (hver 1500), Kragh 500." Disse tal stemmer ikke overens med de præmiebeløb, der officielt blev meldt ud.

Utzon-Franks forslag mest vellykket. Den høje sokkels arkitektoniske strenghed krones af en nereide, datter af Nereus, den græske guddom for det rolige og solbeskinnede hav. Nereidernes opgave var at følge havguden Poseidon og hjælpe sejlene i havsnød. Omkring den hastigt ilende kvindes fødder danser et par delfiner som symbol på havets bølger. Figuren, hvis helhedsvirkning er af en fin rytmisk linieskønhed, holder en krans i den ene hånd og en gren i den anden som symbol på erindringerne eller hædersmindet om de mistede søfolk, der satte livet til i den civile handelsflådes tjeneste. Klædedragt og linieføring er typisk for tidens fremherskende dekorative stil kaldet *art déco*. Mindesmærket er udformet som et vartegn og sender en tydelig hilsen til Ivar Huitfeldts monument lidt længere ude på Langelinie. Johannes Kraghs udkast var nærmest udformet som et mausoleum. Det var ledsaget af en udførlig beskrivelse af figurerne og symbolikken: "Fædrelandet, havomskyllet, vindomsust –, maatte blive Midtpunktet. Hun maatte være omgivet af sine Sønner, til hvilke ogsaa de hørte, der her skulle mindes. Drengene saar og sejler, medens den tredje – den ældste – vagtsomt vil væрге hende (...). De fire Skibsstævne skulle være Syntesen paa de store Dampskibe, en Del af vor Stolthed, og som havde deltaget i de Begivenheder, som her mindedes. De to Grupper i Højens Hjørner (...) tager direkte Sigte paa de tragiske Begivenheder, som kostede flere Hundrede af vore Søfolk af alle Grader deres Liv (...) De store Overligere, der dækker over Grupperne, skulle jævnt antyde Skæbnens Tyngde." Edvard Thomsens

og Utzon-Franks forslag er ligeledes et mausoleum, udformet som et højt udsigtstårn med gitterrækværk for oven. Over indgangen er der opsat en sarkofag med en hvilende mandsfigur. Proportionerne er ikke helt gode. Helt enkelt er Emanuel Monbergs udkast af en obelisk på en lav sokkel. For neden er anbragt en stor muslingeskal, muligvis beregnet til en evig flamme. Også Anton Rosens arbejde har obelirken som udgangspunkt. En bred trappe fører mod en åbning i en lav ringmur. Eneste reference til det maritime element er et bølgeornament ved obelirkens fod.¹⁴

At arkitekten Emanuel Monberg og billedhuggeren Utzon-Frank deltog i konkurrencen om *Søfartsmonumentet* har en særlig pointe, idet de i årene umiddelbart forinden begge havde været involveret i opførelsen af Dansk Dampskibsrederiforenings domicil i Amaliegade 33. Monberg tegnede huset, som blev opført 1920-23 og indbragte ham Eckersbergmedaljen. Bygningen regnes for Monbergs betydeligste neoklassicistiske arbejde. Utzon-Frank udførte en række figurrelieffer og *tondi* til interiøret og alle møbler er specielt tegnet af ham til domicilet. Ejendommen, som blev fredet i 2000, kan således betragtes som et tidstypisk *gesamtkunstwerk*.

Johannes Kragh, der jo selv deltog i konkurrencen, fandt ikke, at forløbet havde været tilfredsstillende og konsekvent gennemført. Han mente, at to af de kunstnere, der bedst kunne have løst opgaven, sad i dommerpane-

14 De ovenfor beskrevne udkast er gengivet i *Architekten*, XXVI, 1924, 194-95.

let, hvilket naturligvis afholdt dem fra at deltage i konkurrencen. Samtidig rettede han en skarp kritik mod hele proceduren omkring konkurrencen: "Hovedfejlen var den, at man ikke *samtidig* udskrev en aaben *Konkurrence*, hvor man jo saa selv kunde deltage, og denne Fejl maa atter tilskrives de raadgivende Kunstneres svigtende Almenfølelse. Denne burde særlig kunne forudsættes hos den af Staten ansatte Professor i Sculptur, som *direkte* har med *Billedhuggernes kunstneriske Opdragelse* at gøre."¹⁵ Det er naturligvis Utzon-Frank, der hentydes til. "Vore to bedste navne fattedes", skriver Kragh, uden dog at ville løfte sløret for, hvem han mente, men Kai Nielsen var utvivlsomt den ene.¹⁶ Udvalget fandt, at "intet af Forslagene, trods ubestrideligt udmærkede Egenskaber for fleres Vedkommende, fuldt ud dækkede for Tanken, der laa til Grund for Mindesmærkets Rejsning."¹⁷

En ny konkurrence

I januar 1924 blev der derfor udskrevet en ny konkurrence med indleveringsfrist den 1. oktober samme år. Indbydelsen, som måske snarere kunne kaldes en tilladelse til alle kunstnere til at deltage i konkurrencen, kunne afhentes på rederiforeningens kontor. Der ønskedes navngivne modellerede udkast i gips i mindst 1/10 naturlig størrelse. Placerin-

gen skulle fortsat være ved lystbådehavnen på Langelinie, og der var stadig afsat et beløb på 100.000 kr. til monumentets realisering. Der var udsat præmier på 1.000 kr. og 500 kr. for de to bedste udkast efter det, der blev antaget til udførelse. Antagelsen i sig selv ville være at betragte som førstepræmien.¹⁸ Der var tale om en slags supplementskonkurrence, idet tidligere deltagere havde ret til enten at ændre deres forslag eller indlevere nye. Opgaven var denne gang mere bunden, idet man ønskede en tydeligere naturalistisk eller symbolsk fremstilling af "de Begivenheder, som har givet Anledning til at rejse Mindesmærket, f.eks. Sømandens Død i Havet, Krigsforlis eller lignende." Dette til trods var der blandt de 56 indkomne forslag forbavsende få, der mere end blot antydningvis beskæftigede sig med skibsforlis eller omkomne søfolk.¹⁹

Vinderne

Bedømmelseskomitéen var den samme som til den første konkurrence, dog nu uden Jens Lund. Vinder blev billedhuggeren Svend Rathsacks og arkitekten Ivar Bentsens fælles projekt. Kai Nielsen og Utzon-Frank fik hver 1.000 kr. i præmie, mens præmier på 500 kr. gik til forslag af hhv. arkitekten Helge Holm, billedhuggerne Olga og Siegfried Wagner, samt arkitekten Gunnar Biilmann Petersen i samarbejde med Utzon-Frank. Man havde

15 Johannes Kragh: Konkurrencen om Sømandsmindesmærket. Oktober 1923-April 1924, April-Juli 1924, August-Oktober 1924 i: *Skønvirke*, X, 1924, 148.

16 Samme, 147.

17 *Architekten*, XXVI, 1924, 193-94.

18 Forhandlingsprotokol for Dansk Dampskibsrederiforening fra 8. Novbr. 1923 til 10. Maj 1929, s. 70, pkt. 9.

19 I rederiforeningens arkiv findes flere lister med navne på de deltagende billedhuggere og arkitekter. Fem kunstnere havde indleveret to forslag, en enkelt tre.

således været mere rundhåndet med præmier end oprindelig lovet.

Rathsack og Bentsen ledsagede deres forslag med en beskrivelse, der her bringes i uddrag: “I Reliefferne fremstilles et Skibs Torpedering med Besætningens Rædsler og Forlis, og idet man af denne Fremstilling ledes omkring og op paa Plateauet afløses Reliefferne af en fritstaaende Figur, den vingede Genius *Mindet* som er anbragt paa en Sokkel med de krigsforliste Sømænds Navne indhugget, hver Besætning for sig, adskilt af Skibenes Navne (...) Saaledes fremstiller Reliefferne Sømændens Forlis og Aarsagen dertil og Statuen, det som er tilbage: *Mindet* og Navnene. Plateauets Opbygning skal dels minde om en Skibsstævn og dels give en arkitektonisk Tilslutning til Havnebassinet. Plateauet og Reliefferne er tænkt i Faksekalksten (den haarde) (...) Rækværket omkring Plateauet er tænkt i Støbejern.”²⁰ Det er i virkeligheden en meget præcis beskrivelse af, hvordan monumentet blev i sin endelige udformning. Rækværket blev dog aldrig opsat. Det er tankevækkende, at Johannes Kragh ved præsentationen af forslaget påpegede, at “Fodstykkets Relieffer bør dog sikkert *ikke* udføres i Kridtsten, et alt for skrøbeligt Materiale; en *let* Udførelse i en lys Granit vil sikkert vise sig som den rette.” I øvrigt fremhævede skribenten monumentets “*Vægtighed* og alvorsfulde Kraft, som er al Monumentalitetes *største og første Værdi*.”²¹ Han finder det “moderne” i sin ånd

20 Architekten, XXVI, 1924, 222. Rathsacks og Bentsens udkast og model er gengivet s. 223.

21 Johannes Kragh i: Skønvirke, X, 1924, 154.

og mener, at kunstneren har fundet en “sund Balance mellem Virkelighed og Abstraktion.”²²

I fagtidsskriftet *Architekten* undrede man sig over, at monumentet var trukket så langt tilbage på pladsen, og at statuen stod midt på platformen.”²³ Da monumentet kom op i stort format, viste det sig ikke at være noget problem. Men i mellemtiden var *Mindet* også blevet en mere statisk og tungt udformet figur, der i sin idé lå langt fra det galionsfiguragtige, som måske har foresvævet kritikeren. De store dynamiske udladninger er nu udelukkende henvist til relieffrisen.

Et godt alternativ – men for sent

Kai Nielsen indsendte et udkast med skibbrudne søfolk, der klamrer sig til en kæntrende redningsbåd. Det er et magtfuldt bud på opgavens løsning. Han havde rimeligvis også fået opgaven, hvis det ikke var almindelig kendt, at han var meget syg. Han døde da også den 2. november samme år, og ville under alle omstændigheder ikke have haft fysiske kræfter til at løfte opgaven.²⁴ Det var derfor sikkert pga. sygdommen, at hans arbejde kun fik 2. præmie. Det er en meget dynamisk figurgruppe, Kai Nielsen har fået antydnet i et djærvt formsprog med en enestående sans for linierytmen. Fra foden, hvor en omkommet sømand ligger udstrakt, strækker andre figurer sig opad eller klamrer sig til en kæntret båd i forsøget på at

22 Samme, 158.

23 Architekten, XXVI, 1924, 221.

24 Erik Zahle: Svend Rathsack II: 1920-1941, Kunstmuseets Aarsskrift, 1944-45, 13.

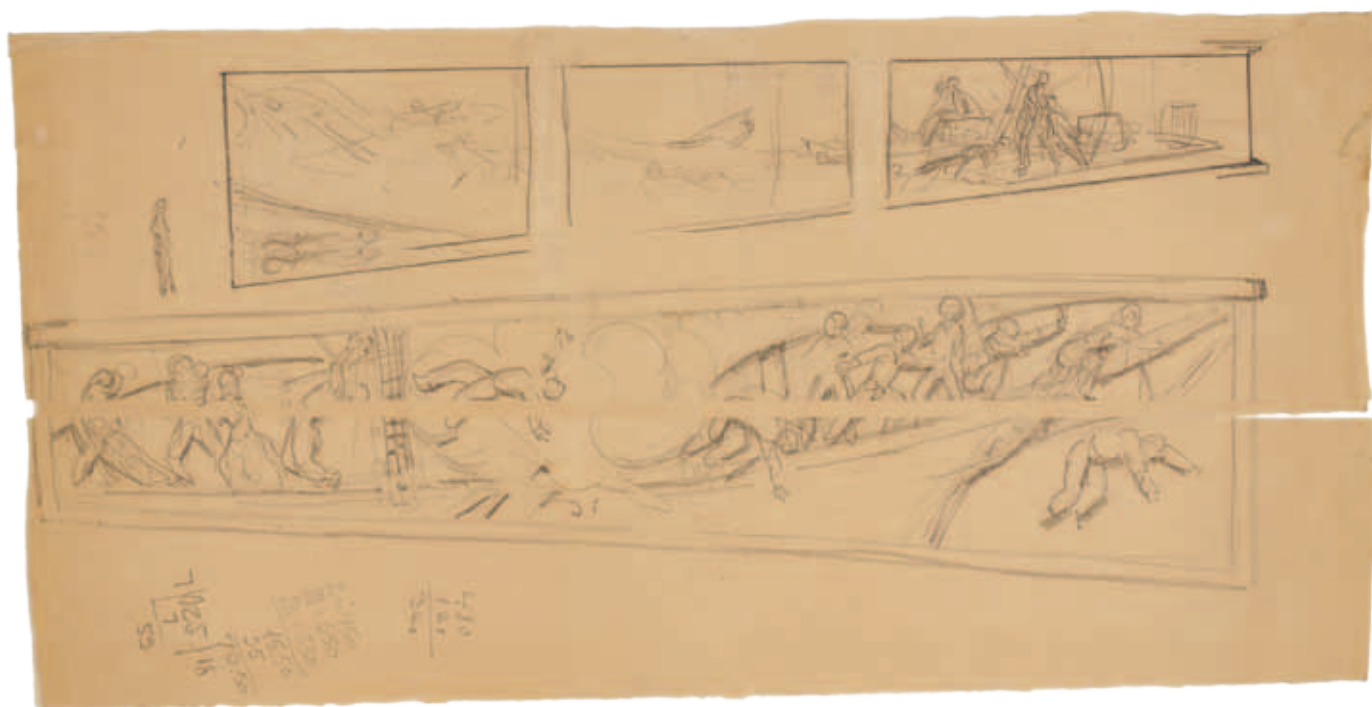

Fig. 3. Svend Rathsack: *Forskellige udkast til Søfartsmonumentet*. (1924). Blyant på papir. 218 x 435 mm. Statens Museum for Kunst, Den Kongelige Kobberstiksamling, Td. 794, 13, recto.

overleve. I Kai Nielsens ledsagende beskrivelse af forslaget pointeres det, at den gipsmodel, han indsendte til konkurrencen, var meget skitsepræget, hvilket han også undskyldte: "Jeg har kun arbejdet 2 dage med min Skitze, saa maatte jeg gi' mig for en Sygdom, der kræver absolut Ro. Dette er jeg ked af, for jeg kunne have faaet megen mere Energi og Udtryk i mine Figurer end nu er Tilfældet. Naar jeg sender Skitzen ind for at lade den være med i Konkurrencen, er det fordi jeg alligevel synes,

Fig. 3. Svend Rathsack : *Various draughts for the Shipping Monument*. (1924). Pencil on paper. 218 x 435 mm. Statens Museum for Kunst (The Danish National Gallery), Den Kongelige Kobberstiksamling (The Royal Collection of Graphic Art), Td. 794, 13, recto.

den er saa langt fremme, at man kan se, hvad jeg mener med den. Den døde Skikkelse forneden og Sømanden, der prøver at ballancere [sic] Baadens pludselige Kæntring af, skulde efter min Mening give *Overfaldet* paa Folkene – der er gaaet i Baadene – og udelukke Tanken om almindelig Kæntring. Skibsdrengen, der klynger sig til den staaende Midterfigur, skal maale denne stor og monumental, og *hans* Udtryk, som skal være Monumentets samlede Udtryk, skal være Kraft, Mod og Dødsforagt.

Vandtønden, der er anbragt i Kompositionen, er her for at binde Ornamentet sammen.”²⁵ Kragh påpeger, at Kai Niensens udkast mangler det arkitektoniske element for at kunne opnå virkelig monumentalitet²⁶, men det kunne den sorte granitbase, som Kaare Klint skulle have tegnet, måske have rådet bod på. Kai Nielsen må senere have fået kræfter til at bearbejde modellen, for på Ny Carlsberg Glyptotek findes en bronzestøbt udgave, der er noget mere detaljeret i den plastiske udformning end den første, indsendte model.

De øvrige udkast

Utzon-Frank indsendte en model af en høj, tredelt sokkel kronet af et trebenet kar beregnet til en evig flamme. Soklens nederste led er dekoreret med noget, der måske kan tolkes som et stiliseret minefelt. Det mellemste led bærer inskription med navnene på de omkomne, og det øverste har på forsiden en reliefdekoration. Den viser to sømænd, der hager sig til en skibsstævn, mens delfiner springer under deres fødder. Kragh fandt forslaget for akademisk og dekorativt og uden den alvor, der måtte kræves af et monument for sømændenes død på havet.²⁷ En stor kubisk blok danner også base for Helge Holms forslag. Fra en stiliseret bølgerække for oven stikker stævnen af et synkende skib op. Masten er knækket,

25 Brev fra Kai Nielsen til bedømmelsesudvalget, 26.09.1924. Kopi af brevet i Ny Carlsberg Glyptotek. Kai Nielsen 100 år, udst.kat., Ny Carlsberg Glyptotek 1982, 71.

26 Johannes Kragh i: Skønvirke, X, 1924, 156.

27 Samme.

så der tydeligvis er tale om følgerne af en torpedering eller mineekspllosion. Olga og Siegfried Wagner indleverede et fælles projekt. Også dette har en meget bastant sokkel, hvor der på forsiden ses et stiliseret relief af en eksploderende mine. Figuren på toppen balancerer på en skibsreling med et redningsbælte i hånden. Kragh tolkede figuren som død eller døende, men det viser vel snarere en sømand, der søger at redde sig selv eller en anden ved at kaste redningsbæltet.²⁸ Biilmann Petersens og Utzon-Franks udkast er et regulært bygværk, en åben, triumfbuelignende pavillon eller “en hal med et hvælvet Loft” udsmykket i marmormosaik med fire valkyrier. Midt på gulvet står et anker på en høj sokkel, hvorpå er indhugget navnene på de krigsforliste.²⁹

Den politiske behandling

Magistratens 4. afdeling i Københavns Kommune modtog den 21. oktober 1924 en anmodning fra rederiforeningen om tilladelse til at rejse *Søfartsmonumentet* på Langelinie.³⁰ I magistratens udtalelser fremhæves vigtigheden af at kunne få optimal adgang til monumentet for at kunne aflæse og forstå mindesmærkets budskab og nyde dets æstetiske udtryk. Hos nogle af borgerrepræsentationens politikere

28 Johannes Kragh i: Skønvirke, X, 1924, 155.

29 De beskrevne udkast er gengivet i *Architekten*, XXVI, 1924, 222-27. Johannes Krags og Johannes Bjergs samt Jean Gauguins og Kaare Klints upræmierede forslag er gengivet i samme, hhv. s. 193, 225 og 228.

30 Brev fra Dansk Dampskibsrederiforening til Magistratens 4. afdeling, 21.10.1924. Genpart i Stadsarkitektens Direktorat, journalnr. A. 165/1924-31/10.

møder man imidlertid den stik modsatte holdning. Flere af politikerne udtrykte betænkelighed ved den valgte tematik og måske også ved det kunstneriske udtryk. Fra bestillernes side havde der som bekendt været lagt udtrykkelig vægt på, at kunstværket skulle give en fortællende fremstilling af nogle af de farefulde og dramatiske begivenheder, søfolkene var udsat for på søen under krigen. Ved borgerrepræsentationens forhandlinger den 18. december 1924 udtalte borgmester H.C.V. Møller bl.a.: "Det maa paalægges Billedhuggeren i hvert fald ikke at gøre dem [reliefferne] alt for rædselsvækkende, og de Stier, som gaar forbi, og fra hvilke Reliefferne kan iagttages, vil blive lagt i noget Afstand, saa at man ikke kommer i umiddelbar Berøring med dem." For at vurdere sagen blev der nedsat et syvmandsudvalg.³¹ Det nærmede sig det betænkelige, at borgerrepræsentanter i denne sag optrådte som kunstkyndige. Kun to af medlemmerne af det hurtigt arbejdende udvalg, nemlig arkitekten Henning Hansen og ingeniør Johannes Rump, kunne betragtes som kunstkyndige.³² Allerede den 29. januar 1925 forelå der en udvalgsbetænkning om mindesmærket. Konklusionen undgik at komme ind på det kunstneriske og var til gengæld ganske prosaisk: "Man

er enstemmigt kommet til det Resultat, at man anbefaler Forsamlingen med Tak at modtage Mindesmærket samt at vedligeholde det, naar det og dets Omgivelser er bragt i fuldstændig Stand. Man skal dog bemærke, at da Tegningen viser, at Publikum vil faa Adgang til Monumentets nederste Platform, maa der sørges for, at der herved ikke kan foraarsages Ulykkestilfælde."³³

Et følgebrev fra rederiforeningens direktør Maegaard til Magistratens 4. afdeling kaster lys over en interessant detalje. *Mindet* holdt i det oprindelige udkast en griffel i hånden. Maegaard havde dog truffet aftale med billedhuggeren om, at den blev ændret til en laurbærkrans.³⁴

Et justeret projekt

Svend Rathsack og Ivar Bentsen indleverede den 26. september 1924 to modeller. Den ene var et udkast af selve monumentet med reliefsider i gips og *Mindet* i plastelina.³⁵ Det er i denne model, hun holder en griffel i stedet for en krans. Griffen er temmelig sikkert inspireret af den traditionelle ikonografi for *Historien* eller i den nordiske mytologi nornen eller skæbnegudinden *Urd*, der nedfælder forgangne tiders

31 Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger fra den 1. April 1924 til den 31. Marts 1925, 85. Aargang, Bind II, København 1925, 1773-75.

32 De øvrige udvalgsmedlemmer var O. Bouet, Anton Jensen, Valdemar Koppel, Aage A. Meisling og Peter Wraae. Rump, der var formand og ordfører, ejede en stor samling af fransk kunst, som senere blev testamenteret til Statens Museum for Kunst.

33 BR's Forhandlinger, 1925, 1901-02.

34 Brev fra Dansk Dampskibsrederiforening til Magistratens 4. Afdeling, 21.11.1924, Københavns Stadsarkiv, Magistratens 4. afdeling, journalnr. 841/1924. På Rathsacks mindeudstilling i Den Frie i 1942 var som kat.nr. 64 udstillet et "Forarbejde til Victoria holdende en griffel i h. hånd, i 1/15 størrelse."

35 Rimeligvis identisk med *Første skitse til englen*. Plastelina. H. 23,5 cm. (1924-25), der blev vist på Rathsacks mindeudstilling i Den Frie, 7-22.02.1942, kat.nr. 65.

heltegerninger med en griffel på en tavle. Den anden var en model i målestokken 1:2.500 af området ved Langelinies Lystbådehavn.³⁶

Den 21. oktober 1924 fremsendtes til magistraten et ændret udkast, hvor monumentet i langt højere grad var blevet integreret i det omgivende terræn. I sit justerede projekt havde Bentsen i virkeligheden ladet sig inspirere af sin svoger Kaare Klints konkurrenceforslag, som netop på forbilledlig vis havde fået Jean Gauguins monument indplaceret i omgivelserne. Opgaven var blevet flyttet fra tegnebordet ud i virkeligheden, som Erik Zahle så ramende siger.³⁷

Svend Rathsacks overslag til monumentets udførelse fra februar 1925 indeholder to alternative forslag, nemlig et 11 m og et 10 m langt relief på de to forreste sider, til priser på hhv. 109.700 kr. og 94.000 kr. Det førstnævnte blev valgt, og udgiftsposterne ville her fordele sig således: 52.000 kr. for stensætning og sten, 5.700 kr. for fundament, 27.000 kr. for selve relieffets hugning, 7.000 kr. for hugningen af bogstaverne, 17.000 kr. for bronzestøbningen og 1.000 kr. for indlægning af vand m.m. Den sidste post er ikke umiddelbart forståelig, men muligvis menes der afvanding af plateauet. Kunstnerhonorarerne blev fastsat således, at Rathsack skulle modtage et månedligt honorar på indtil 1.400 kr. i 36 måneder, mens Bentsen skulle have et årligt honorar på 2.000

kr. i tre år. For billedhuggeren et altså ganske klækkeligt samlet beløb på godt 50.000 kr.³⁸ Billedhuggeren forpligtede sig til at udføre alle modeller til både relieffer og bronzefigur og overvåge stenhuggerarbejdet i alle detaljer, mens arkitektens rolle var at udføre arbejds-tegninger, akkordere med håndværkerne, forhandle med de kommunale myndigheder og føre tilsyn med funderings- og bygningsarbejdet. Overslaget er underskrevet af både Rathsack og Bentsen, og heri meddeles også de kunstneriske overvejelser, der har ført til en ændring af det oprindelige projekt: "Projektet adskiller sig fra Konkurrenceprojektet ved at hele Monumentet nu ikke staar paa en skraa Plan (Plaine), men at Skraaplanen som vist i nærværende Oversigtsplan, gøres smalere og stejlere skærende Monumentets to bageste Flader, medens de forreste Sider træder ned paa den plane Flade; man opnaar derved en stærkere og mere afbalanceret Opbygning, ligesom de to forreste Relieffer vinder ved at faa en rektangulær Form i Stedet for den glidende Underkant." Bronzefiguren skulle også gøres større end oprindelig angivet i udkastet "for at faa den til at spænde stærkere over Platauet [sic]." Plateauet ønskedes tilgængeliggjort, da meningen med den store flade ellers "forfusktes".³⁹ Ved at gøre græsskråningerne

36 Modellerne er gengivet i *Architecten*, XXVI, 1924, 223. Modellerne, der tidligere tilhørte Dansk Dampskibsrederiforening, er sandsynligvis gået tabt.

37 Zahle, 1944-45, 16.

38 En stor del af Rathsacks honorar indgik i byggeriet af hans egen villa med atelier på Matilde Fibigers Vej 3 på Frederiksberg. Villaen, der er tegnet af arkitekten Thorkild Henningsen, blev opført i begyndelsen af 1930'erne, og Rathsack boede der til sin død.

39 Svend Rathsacks og Ivar Bentsens tilbud til Dansk Dampskibsrederiforening, 04.02.1925.

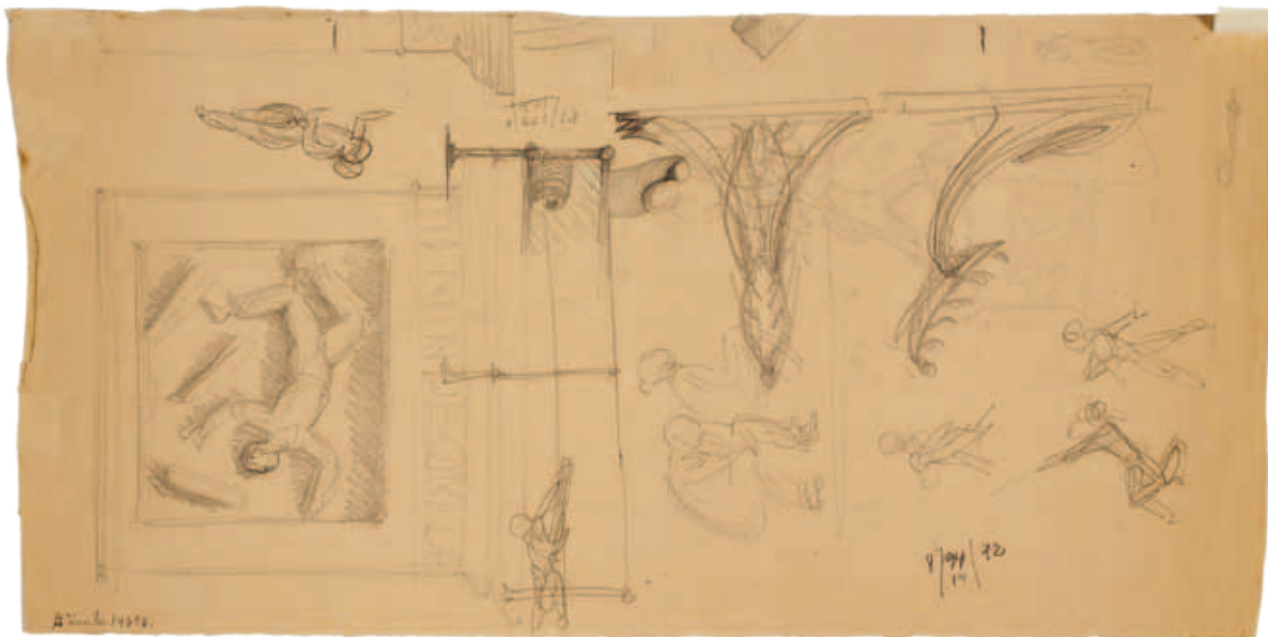

Fig. 4. Svend Rathsack: *Forskellige udkast til Søfartsmonumentet*. (1924). Blyant på papir. 218 x 435 mm. Statens Museum for Kunst, Den Kongelige Kobberstiksamling, Td. 794, 13, verso.

Foto: Statens Museum for Kunst

Fig. 4. Svend Rathsack: *Various draughts for the Shipping Monument*. (1924). Pencil on paper. 218 x 435 mm. Statens Museum for Kunst (The Danish National Gallery), Den Kongelige Kobberstiksamling (The Royal Collection of Graphic Art), Td. 794, 13, verso.

Photo: Statens Museum for Kunst

bagtil smallere og stejlere ville de to hovedrelieffer med forlis- og redningsscenerne endvidere blive fremhævet på bekostning af de to skråt afskårne felter bagtil.

Arbejdet med at hugge monumentet kom til at vare ca. tre år, ikke to som stipuleret i kontrakten. Som så ofte i projekter af den størrelse skred såvel tidsplan som økonomi. Det var man kommet under vejr med allerede på rederiforeningens månedsmøde den 16. december 1926. Monumentet forventedes nu først færdiggjort den 1. oktober 1927, og man regnede ikke med, at det ville kunne fuldføres

for det kalkulerede beløb på 125.000 kr.⁴⁰ Der skulle gå yderligere syv måneder, inden monumentet kunne indvies, og det blev formentlig også en del dyrere. Der forefindes forskellige overslag og regninger i foreningens arkiv, men materialet er utilstrækkeligt til at give en idé om, hvad den samlede pris for hele monumentet løb op i. En håndskreven liste dateret den 14. april 1928 opgiver dog de samlede udgifter til 216.075,68 kr. Heri er indregnet kunstner-

40 Forhandlingsprotokol 1923-29, 233, pkt. 3.

honorarer, præmier og endvidere honorar for kantaten, som opførtes ved indvielsen.

Forarbejder

De første ideer til Rathsacks bearbejdede udgave af et Søfartsmonument, dvs. det forslag, han indsendte til den 2. konkurrence, kan man få en fornemmelse af på et blad med flere forskellige skitser i Kobberstiksamlingen (fig. 3). På den ene side har han antydnet en frise inddelt i tre relieffelter. Figurfrisen viser sømænd, der klamrer sig til vragestumper efter et forlis, til højre ses nogle figurer på en tømmerflåde med et nødtørfigt sejl, en tønde m.m. Et andet udkast viser en relieffrise, der rejser sig som en skibsstævn. Her ligger kimen til de figurscener, vi ser i de endelige relieffer: en såret mand, der støttes af en kammerat; en mand, der holder et barn i favnen, mens en kvinde er ved at segne; en mand, der rammes bagfra af splinter fra en eksplosion og rækker armene i vejret, idet han kastes bagover; en mand, der slynges højt i vejret, svævende vandret i luften og sprællende med arme og ben; en mand, der kastes over bord af eksplosionstrykket, mens andre flygter; en mand, der kravler op på stævnen, hvor der allerede i forvejen sidder én; en mand, der springer eller falder ud fra stævnen. På papirets bagside er der udkast til et mindesmærke udformet som en kubisk blok (fig. 4). På et relieffelt kastes en mand op i luften som følge af en eksplosion, omgivet af splinter og vragestumper. For oven er antydnet en inskription: "TIL MINDE OM DE (...)". Der er udkast til en række figurer i forskellige situationer. Endvidere er der mindre skitser af

en lille båd med forliste, der løftes op af en vældig, stiliseret og svungen bølge, set både fra siden og forfra.

I portrummet til et baghus i Sankt Hans Gade 24 på Nørrebro hænger der to relieffelter i gips (fig. 5-6).⁴¹ Friserne viser handlingen, som i det færdige monument udspilles på de to sider, der skyder sig ud mod vandet og mødes i den skibsstævnlignende spids. At de to relieffer virkelig er dele af den model, som Rathsack og stenhuggerne arbejdede efter, da de skulle udføre monumentet i fuld størrelse, ses af et foto af Svend Rathsack siddende oven på den monterede model af frisen ved siden af *Mindet*, der er anbragt på en rombeformet trækasse (fig. 7). Figurens placering på plateauet har allerede fundet den endelige placering og retning i forhold til frisen. Både frise og figur er modelleret i ler. Det bemærkes, at *Mindet* i modsætning til de første skitser og det endelige arbejde holder kransen i sin højre hånd. Et hjørne af et mindre gipsforarbejde, der har dannet forlæg for den større frise i ler, skimtes på væggen yderst til venstre.

I det oprindelige projekt var der skitseret et jernrækværk omkring platformen, men dommerpanelet mente, at et sådant ville gå ud over den monumentale virkning. Kunstnerne mente også, at det var bedre at fjerne det. I stedet foresloges det at hæve dækstenen over soklens reliefflader, så den kom til at virke

⁴¹ Konserveringstekniker Marie Vest-Hansen takkes for at have henledt opmærksomheden på disse relieffer. Ejendommens administrator, som også ejer reliefferne, er opmærksom på relieffernes kulturhistoriske værdi.

Fig. 5. Svend Rathsack: *Skitsemodel af det sydøstlige relief.* (1925). Gips. Sankt Hans Gade, København.

Foto: Kristian Brasen.

Fig. 5. Svend Rathsack: *Sketched model of the south-east relief.* (1925). Plaster of Paris. Sankt Hans Gade, Copenhagen.

Photo: Kristian Brasen.

Fig. 6. Svend Rathsack: *Skitsemodel af det nordøstlige relief.* (1925). Gips. Sankt Hans Gade, København.

Foto: Kristian Brasen.

Fig. 6. Svend Rathsack: *Sketched model of the north-east relief.* (1925). Plaster of Paris. Sankt Hans Gade, Copenhagen.

Foto: Kristian Brasen.

“som en Varsko, paa samme Maade som ved et Bolværk”⁴²

Arbejdsprocessen

Relieffet blev som nævnt udført efter skitsemodellen, hvoraf de to felter er dem, der i dag er i Sankt Hans Gade. Den almindelige fremgangsmåde er, at der fremstilles en gipsmodel i 1:1, hvorfra stenhuggeren ved hjælp af et såkaldt punkterapparat mekanisk overfører formen til det ønskede materiale. Det simple apparat består af et T-formet stativ, hvorpå er monteret en nål, der kan drejes i tre led. Apparatet anbringes på originalen og et mål afsættes. Med en nål afsættes prikker på det materiale, skulpturen skal hugges i. Disse angiver placeringen ikke blot i fladen, men også i dybden. Alle prikker eller målepunkter danner tilsammen den form, der skal overføres, så der bliver tale om en nøjagtig kopi af originalen. Rathsack valgte i stedet at genskabe reliefferne i fuld størrelse efter sin skitse. Det endelige værk er hugget i det, man kalder *taille directe*. De store kvadre i faksekalk blev muret op og hugget på stedet, så der hele tiden var mulighed for ændringer og justeringer undervejs.⁴³ De enkelte figurer blev først hugget vinkelret ind i dybden efter en overfladetegning, hvorefter formerne fik den ønskede plastiske

42 Brev fra Ivar Bentsen til Magistratens 4. afdeling, 18.05.1925. Genpart i Stadsarkitektens Direktorat, journalnr. A. 59/1925-30/5+3. Stadsarkitekten tiltrådte forslaget om at sløjfe rækværket til fordel for en hævet kant omkring monumentets dæk. Brev fra Stadsarkitekten til Magistratens 4. afdeling, 06.06.1925, journalnr. A. 59/1925.

43 Zahle 1944-45, 14, 19.

Fig. 7. Svend Rathsack oven på lermodel i reduceret størrelse af det sydøstlige relief og englen.

Danmarks Kunstbibliotek, kasse 325, 113.

Fig. 7. Svend Rathsack on top of a reduced scale clay model of the south-east relief and the angel.

Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 325, no. 113.

runding. Det blokagtige i formen forblev dog et særkende i den endelige udformning. Svend Rathsack hævdede selv, at såvel gipsfrisen i mindre format som den færdige frise blev udført helt uden anvendelse af menneskelige modeller, idet han følte, at det hæmmede ham i den frie formudfoldelse.⁴⁴

Det var for stor og uoverskuelig en opgave for billedhuggeren alene at hugge hele frisen, så han ansatte fire stenhuggere. Rathsacks rolle har rimeligvis først og fremmest været at tegne fortællingen op på blokkene og efter den mere håndværksmæssige grovhugning at give an-

44 Samme, 19-20.

Fig. 8. Svend Rathsack siddende på trappen ved det sydvestlige relief. (Ca. 1925-26).

Danmarks Kunstbibliotek, kasse 325,127.

Fig. 8. Svend Rathsack sitting on the stairs by the south-west relief. (Around 1925-26).

Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 325, no. 127.

Fig. 9. Dele af det sydvestlige og det sydøstlige relief under arbejde. (Ca. 1925-26).

Danmarks Kunstbibliotek, kasse 325,138c.

Fig. 9. Parts of the south-west and the south-east relief with work in progress. (Around 1925-26).

Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 325, no. 138c.

visninger på den ønskede *finish*. I denne sidste fase tog han formentlig også selv hammer og mejsel i hånden. Formerne blev bearbejdet individuelt, men i det færdige arbejde fornemmes stadig det blokagtige og firskårne i figurmotivene. Det har været vigtigt for kunstneren at se motiverne med friske øjne, når de skulle op i fuld størrelse, frem for slavisk at kopiere en fuldt gennemarbejdet model. Det var en usædvanlig og ualmindelig dristig fremgangsmåde, der ikke tillod større fejlgreb i hverken komposition eller proportionering. Af fotos fra arbejdspladsen på Langelinie kan man uddrage, at formerne først blev groft udhugget efter den indtegnede kontur vinkelret ind til den plane flade. På et af fotografierne ses Svend Rathsack i arbejdstøjet siddende ved relieffet af Mars i en meget grov behugning, hvor netop kun figurens omrids er markeret (fig. 8). På et andet ses forskellige stadier i huggeprocessen, fra den groft behuggede rorgænger på den sydvestlige side af frisen til flere omtrent færdighuggede partier på det sydøstlige relief (fig. 9). Netop denne sidste del af frisen undergik de største ændringer fra skitse til færdigt arbejde. I skitsens venstre side løber en skibsdreng og en matros agterud; en anden bærer på en såret og står et øjeblik tøvende med skrævende ben og ansigtet vendt mod eksplosionen. I den endelige udgave er skibsdrengen og den sårede bortelimineret, men af fotografiet ser man, at det først skete langt henne i processen, altså under hugningen på stedet. Midtskibs er røgskyerne efter minesprængningen ligeledes forsvundet for bedre at kunne vise den splintrede del af skibet. På et foto af mesteren og hans stenhug-

Fig. 10. Svend Rathsack arbejder sammen med tre stenhuggere på det sydøstlige relief. (Ca. 1925-26).
Danmarks Kunstbibliotek, kasse 325, 132.

Fig. 10. Svend Rathsack together with three stonemasons working on the south-east relief. (Around 1925-26).
Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 325, no. 132.

gere under arbejdet på det sydøstlige relief ses netop Rathsack i færd med at behugge eller måske fjerne røgskyen (fig. 10). I bjergnings-scenen på det nordøstlige relief er det forliste skibs galionsfigur forsvundet i forhold til skitsen, men i øvrigt er kompositionen bibeholdt.

Den beskrevne *alla prima*-arbejdsform kræver en uhyre fornemmelse for helhedens ryt-

miske linjeføring og en usvigelig sikker formsans, og man må sige, at Rathsack og hans folk til fulde viste sig opgaven voksen. Relieffet står som et hovedværk i mellemkrigsårenes danske billedhuggerkunst. Rathsack havde tidligere arbejdet med relieffet som kunstnerisk udtryksform, men aldrig i så stort et format og med så episk et *schwung*.

Fig. 11. Svend Rathsack: Originalmodel af englen i gips.
Danmarks Kunstbibliotek, kasse 325, 120

Fig. 11. Svend Rathsack: original model of the angel in
plaster of Paris.
Danmarks Kunstbibliotek (The Danish National Art Library), box 325, no. 120.

I modsætning til kalkstensfrisen blev *Mindet* modelleret op i ler i fuld størrelse. Over lermodellen udførtes en afstøbning i gips, først i negativ, siden i positiv form. Løvkransen blev udført separat og siden fastgjort til figurens venstre hånd. Kunstnerens hustru Lone (Mag-

dalene) Rathsack har i et foto taget opstilling ved siden af originalmodellen i gips, hvorved man får en idé om figurens kolossale dimensioner (fig. 11).

Rederiforeningen havde forventet, at monumentet kunne færdiggøres til indvielse en gang i løbet af efteråret 1927, men tidsplanen var da allerede skredet. Man forventede nu monumentet færdiggjort til afsløring i november.⁴⁵ I sidste ende måtte indvielsen dog udsettes til foråret 1928.⁴⁶

Rathsacks hustru bevidner i et brev, hvor optaget kunstneren var af opgaven, med en elegant turneret sætning: "Men den Svend jeg har, giver jo Liv og Livet til sine Sømænd i disse Aar og jeg forstaar det baade naar jeg tænker mig om og naar jeg ser hvad der sker ved hans Haand daglig."⁴⁷ Da arbejdet med frisen var fuldført, tog Rathsack og hans hustru Lone på et velfortjent ophold i Italien og Grækenland for et rejsestipendium, som kunstneren havde fået tildelt af Det Anckerske Legat. Rathsack skrev i et brev fra Rom til direktør Mægaard, at han påtænkte at være "hjemme f Eks d. 7de April – stille Figuren op og hvad der ellers er at gøre, hvis I vil have Indvielsen omkring 1ste Mai. Har Du bestemt noget desangaaende? men tal med Ivar Bentsen før Du bestemmer bestemt."⁴⁸ Som det fremgår, kunne selv Roms herligheder ikke få kunstneren til helt at slippe

45 13. oktober 1927. Forhandlingsprotokol 1923-29, 266, pkt. 5.

46 1. december 1927. Forhandlingsprotokol 1923-34, 269, pkt. 4.

47 Brev fra Lone Rathsack til Aage Madelung, Det Kongelige Bibliotek, NKS 2418, 2°.

48 Brev fra Svend Rathsack til direktør Mægaard, 12.02.1928.

tankerne omkring sit store monument, skønt han havde tillid til, at Bentsen havde hånd i hanke med detaljerne. Han afbrød sit udenlandsophold for at være til stede ved monumentets indvielse og vendte derpå tilbage til Italien. Rathsack skrev til Bentsen fra Firenze den 25. maj: "Jeg skriver dette (...) for at bede dig sende mig et Par Ord om hvordan det gaar med at faa Bronzebeklædningen i Orden, forhaabentligt er det klarer nu og ser nogenlunde ud, godt bliver det desværre aldrig. Har der været Røster om Rækværk eller glider det (...); jeg ser af en Avis at der er Forslag om at sætte Bombebøssen op. Det synes jeg er godt, lad det bare blive befolket naar det kun er indenfor Rammen; skal der røres ved Lokumshætterne?"⁴⁹ Det er ikke helt klart, hvad alle spørgsmålene går ud på. "Bronzebeklædningen" er muligvis en hentydning til *Mindets* patinering, som han åbenbart ikke har været tilfreds med. Ønsket om et rækværk til afskærmning af monumentets platform blev jo, som vi har set, ikke realiseret. "Bombebøssen" er vel det samme som en minebøsse, der dog så vidt vides aldrig blev opstillet. "Lokumshætterne" må være de udluftningskanaler, der stikker op af terrænet foran monumentet fra lystbådehavnens klubhus nedenunder. Dem havde kunstneren åbenbart svært ved at forlige sig med.⁵⁰

49 Brev fra Svend Rathsack til Ivar Bentsen, 25.05.1928. Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger, København, 2041 XIII: breve til Ivar Bentsen (forretningsarkiv).

50 Disse er for nogle få år siden blevet dækket af nogle enkle siddeplinte i træ.

Form og indhold

Bygningskonstruktionen

Kvaderblokkene, som kalkstensfrisen er hugget i, er sat i fem skifter. De to forreste relieffer er 3 meter i højden, mens de to bageste pga. affasningen kun har den fulde højde ved de forreste hjørner. Hver side er godt 11 meter i længden. Overgangen til terrænet formidles af en sokkel udformet som stiliserede bølgelinier, mens figurerne på NV-frisen hviler på to reposer i forskellig højde. Dækket er beklædt med rombeformede kalkstensfliser i harlekinnemønster, hver med målene 70 × 70 cm. Soklen med inskriptionerne er 180 cm høj, mens hver af siderne er 290 cm lange. Selve statuen er ca. 4 meter høj. Allerede fra begyndelsen må der have været tydelige forskelle i materialets farve og struktur fra blok til blok, forstærket gennem årene af sol, fugt, forurening og andre ydre påvirkninger.

Reliefferne

Kunstneren har opfattet begrebet frise helt rigtigt, nemlig som et fortællende forløb, der samtidig udgør en sluttet, velkomponeret enhed. Reliefferne rummer ud over de dramatisk fortællende elementer også en mere symbolsk-allegorisk side. To af reliefsiderne viser et skibsforlis. På frisen, der vender mod SØ, ses et skib, der er blevet offer for en torpedering eller mineeksplosion midtskibs. Søfolkene flygter, nogle kaster sig over bord. I næste sekvens på frisen mod NØ bjerges de forliste søfolk fra det synkende fartøj over i en redningsbåd. På frisen mod SV læner krigsguden Mars med vinget hjelm og fødder sig op ad nogle store

projektiler og peger med sit sværd mod en ørn, som angriber en måge, et sindbillede på krigsherrernes overgreb på den mindre og svagere nation. Feltet afsluttes til højre af en sømand ved roret på det skib, der udfylder hele relief-feltet om hjørnet. Som modstykke dertil ligger handels- og søfartsguden Merkur på frisen mod NV. Han er lænet op ad nogle vareballer og kendes på sin vingede hjelm og slangestaven, hvormed han peger mod tre duer. Allegorien kan udlægges i retning af, at handelslivet trives bedst i fredens tid. Desuden er der en fremstilling af en faderløs familie. En moder har et barn på skødet, og en større pige rækker et mindre barn en bold. Den på hug siddende, sammenbøjede unge kvinde sørger over den, hun har mistet på havet. En lille dreng sætter sit modelskib i vandet som et sindbillede på den savnede fars metier.

Der er fra kunstnerens side arbejdet i bevidste og meget overbevisende bevægelsesforløb, der understøtter scenernes dramatik og dynamik. Mest markant er det i forlisscenen, hvor seks figurer i forsøg på at overleve bevæger sig frem mod højre i to rytmiske forløb i en hhv. faldende og stigende kadence. Den faldende bevægelse tager afsæt i manden, der slynges voldsomt i vejret midtskibs, og fortsættes af de to, der springer over bord. Den stigende bevægelse foregår derimod op ad skibets stævn. I midten opstår der endvidere ved eksplosionen en cirkelbevægelse af de to søfolk, der slynges rundt af eksplosionstrykket. Til venstre for eksplosionen går bevægelsen i den anden retning, idet den fremadløbende mand med de oprakte arme rent kompositionelt udfylder

opgaven at skabe symmetri som pendant til manden yderst på masten til højre. To af figurerne er et øjeblik standset op for at vende sig mod eksplosionen midtskibs og bryder derved den vifteformede bevægelse i begge retninger. Formmæssigt indgår den højre sømand dog i forløbet ad gestikkens vej, idet hans bagudrettede arm forplanter sig som et ekko mod højre.

På bjergningsscenen mod NØ er bevægelsen lige modsat. Alle linier peger indad mod midten i redningsaktionens centrale scene, hvor en af de forliste i stævnen får en hjælpende hånd til at blive hjulpet over i redningsbåden. Som i den foregående frise skabes der et brud på den retningsbestemte rytmik ved, at en enkelt figur vender sig i modsat retning. Variationen er betinget af, at manden er ved at sætte sejlet, og indgår derfor naturligt i den dramatiske fortælling.

Kunstneren har såvel i helheden som i detaljen bestræbt sig på at forene naturiagttagelsen med et yderst raffineret og dekorativt, stiliseret udtryk. Kun undtagelsesvis går kroppene visuelt ind over hinanden, så deres dynamik og gestik kan blive fuldt udfoldet i fortællingens tjeneste. Figureerne er stort set udhugget i samme plan uden forsøg på perspektiviske effekter. Næsten alle hoveder ses i streng profil, og en gentagen gestus er den fladt udstrakte hånd for brystet eller ud i luften. De enkelte figurer forstås umiddelbart gennem deres holdning og gestik. Rorgængereren, der afslutter SV-frisen på og samtidig er begyndelsen på fortællingen på SØ-frisen står som et klart aftegnet, graciøst ornament i en fjedrende, nærmest dansende bevægelse, idet han styrer rorpinden med en

minimal kraftanstrengelse. Figuren er blevet tegn. Inden for dette tegn finder detaljen sin plads i et forenklet, næsten stenografisk sprog: selens kors over ryggen, buksefolderne omkring det bøjede knæ, bukse- og skjorteopslag, krave, alt er gengivet i antydede former. Isoleret set kan formudtrykket næsten opfattes som ren abstraktion, f.eks. træsplinterne, der efter eksplosionen er knækket efter nøjagtigt samme takkede mønster og slynges op i regelmæssig spredning. Brudfladerne i det revnede skib passer slet ikke til hinanden. To figurer slår under redningsaktionen hælene hårdt mod hinanden, så fodtøjet helt unaturalistisk vokser sammen som siamesiske tvillinger. Hos en liggende og en stående figur dukker der et særpræget geometrisk mønster af trekanter frem af de indbyrdes stillingsmotiver. Eksemplerne her er kun en brøkdel af de detaljer, der samler sig til et storslået komponeret friseforløb. Gennem de enkelte elementers perfekte samspil har kunstneren opnået en alvorlig, streng stil i overensstemmelse med det fortællende indhold.

De steder, hvor skitsen afviger fra det færdige arbejde, er der tale om en forenkling af figurkompositionen. Også stilistisk er der sket forenkling af formerne fra skitsen til den endelige udgave. Der er i skitsen lagt mere vægt på menneskefigurens plastiske udformning, ligesom der er en større detaljeringsgrad i redegørelsen af skibenes former. Klædedragterne er beskrevet med mange naturalistiske detaljer, f.eks. er der gjort meget ud af foldeskab i skjorter og benklæder. Meget af dette er som nævnt skåret væk eller blot antydet i det

endelige værk, hvor den store, enkle form har fået første prioritet. Det skal dog siges, at der allerede i skitsen arbejdes med et vist formmæssigt abstraktionsniveau, f.eks. i de stærkt stilerede bølger og sejl. Ingen af delene kan vist stå prøven for den maritimt kyndiges blik, men til gengæld indgår disse elementer med deres rytmiske linespil helt bevidst i kunstværkets anatomi. De buede linier indrammer det dramatiske hændelsesforløb og holder så at sige det myldrende mønster af bevægelige figurer i skak inden for helhedskompositionen.

Statuen

Bronzestatuen af *Mindet* vender mod øst og skuer ud over vandet, mens hun frembærer en krans af laurbær- og egeblade. Egekransen var i antikkens tid borgerens hæderskrans, *corona civica*. Den gaves i Rom til den, der havde frelst en borger i krig. Digterens traditionelle hæderskrans var laurbærkransen, mens en kombineret krans af egeløv og laurbærblade var forbeholdt den, der havde ofret sit liv på fædrelandets alter. Denne symbolik kendes fra flere danske sømindesmærker, som f.eks. Mindehøjen på Holmens Kirkegård for de faldne efter Slaget på Reden og Mindestøtten på Odde Kirkegård rejst til minde om de omkomne efter en træfning mellem en dansk fregat og to engelske lineskibe den 22. marts 1818. Endvidere ses den på Dragograven i Fredericia.⁵¹

51 Inge Adriansen: Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder, København 2010, 70, 75, 82.

Vingerne får næppe figuren til at svæve, men giver den snarere ekstra tyngde og fylde. Hovedet er skønt modelleret med sirligt opbundet, fyldig hårpragt, og klædedragtens klassiske, græske snit falder i naturlige foldekast. Stoffet smyer sig om det fremskudte venstre ben og slår en fold ved foden, mens vindens tag i gevandtet får det til at løfte sig lidt bagtil. Brysterne hvælver sig rundt under overdelen på hendes *peplos* og får dens nederste kant ved livet til at bølge fint. Leo Swane har en meget rammende bemærkning af det indtryk, man får, når man nærmer sig den store vingede figur: "Englen er tung, det kan vel ikke nægtes, hun er som det brede Agerlands Gudinde, der er kommet ud til Strandkanten, en Ceres med dansk Muldjords Tyngde, men ikke uden Højhed."⁵²

Inskriptionerne

På figurens fundament står i kapitæler en inskription, der begynder på den sydvestlige side og læses fortløbende en side ad gangen, hvorefter den fortsætter på den næste side højre om soklen. De 101 sunkne skibes navne er i stor skrift og navnene på de 648 omkomne sømænd i en noget mindre skrift, som et sidste telegram i sten. Forud havde der i rederiforeningen været rejst en diskussion om, hvordan navnene på de omkomne skulle anføres. Konklusionen blev, at man ville ordne navnene på de forliste skibsvis og efter rang, i kronologisk

orden efter den kendte eller formodede havaridato.⁵³

Det blev pålagt de enkelte rederier at indsende navnelister over de forliste skibe og de omkomne sømænd til rederiforeningen. Af de 101 skibe, der gik ned, var der 37 fartøjer, der meldtes forsvundet. 28 skibe blev offer for torpedoangreb fra en tysk u-båd, mens 11 blev minesprængt. Når inskriptionen mere vagt angiver syv fartøjer som sænket og 18 som krigsforlist, er det fordi der under søforklaringerne har været tvivl om, hvorvidt der var tale om en torpedering eller en minesprængning.⁵⁴

Under indsamlingen af oplysninger om navnene på det forliste skibe og søfolk fremkom nogle interessante aspekter. På et bestyrelsesmøde i rederiforeningen den 6. oktober 1924 blev der fremlagt et brev fra grosserer Einar Holm med meddelelse om, at han ikke ønskede navnet på sit torpederede motorskib *Samsø* anført på det planlagte søfartsmonument. Det blev vedtaget at svare grosserer Holm, at man ikke kunne imødekomme hans ønske, "da Samfundet maatte have rimeligt Krav paa at alle krigsforliste Søfolk blev erindret ved Min-

52 Leo Swane: Billedhuggeren Svend Rathsack i: Danmark, 2. Aarg., Nr. 14, 1942, 431-32.

53 Møde i rederiforeningen 05.11.1925. Forhandlingsprotokol 1923-29, 193, pkt. 8.

54 Fordelt på krigsårene var der i begge årene 1914 og 1915 fem forlis. I 1916 var tallet nået op på 18, og i 1917 kulminerede antallet af forlis med 49. 17 skibe forliste i 1918, mens der efter krigens ophør meldtes om syv minesprængte eller forsvundne skibe. Af de 648 sømænd, der omkom på havet som følge af krigsulykker, var 531 danskere, 39 svenskere, 28 nordmænd, 11 finner, syv islændinge og 32 tilhørende andre nationer. Der var tale om 63 skibsførere, 70 styrmænd, 61 maskinmestre, 25 hovmestre, 42 kokke, 261 dæksfolk, 96 fyrbødere og 18 dæksdreng.

desmærkets Rejsning.”⁵⁵ Skibsreder J. Lauritzen ønskede ikke, at damperen NERMA skulle anføres med Esbjerg som hjemsted, da “en saadan Angivelse i al Almindelighed [vil] give Indtryk af, at denne Damper tilhørte mig paa det Tidspunkt, da den blev torpederet, hvori- mod Forholdet var dette. At Damperen blev solgt til Firmaet Marius Nielsen & Søn allerede Aaret forinden.” Skibsrederen angiver følgende grund til sin anmodning: “Jeg lægger ikke Skjul paa, at jeg betragter det som en Æres- sag, at mit Rederi i Forhold til Antallet af de mistede Skibe har haft langt det mindste Tab af Menneskeliv.” A.P. Møller kunne til gengæld notere sig, at ingen af hans rederis folk omkom som følge af krigen. I *Statistisk Oversigt over de i Aaret 1914 [og følgende år] for de danske Skibe i danske og fremmede Farvande samt for fremmede Skibe i danske Farvande indtrufne Søulykker* (København 1915 [og frem til 1920]) finder man søforklaringer på de fleste af de forliste skibe, og her er der lidt flere oplysninger at hente end i inskriptionens telegramstil. Lader vi blikket glide hen over navnene på de omkomne, dukker der et og andet eksotisk navn op midt imellem alle Jensen’er, Sørensen’er og Peter- sen’er. En kinesisk Li Pen Sing, en italiensk A. Esposito eller en finsk R. Pukaro. De enkeltes historie forbliver i glemselen for de fleste af os, men man må formode, at mindet om dem stadig lever i de efterlattes slægter. Denne side af erindringskulturen omkring monumentet lever dog et skjult liv i forhold til offentligheden.

55 Bestyrelsesprotokol, Dansk Dampskibsrederiforening fra 31. Aug. 1823 til 29. Juni 1934, 27-28.

Ivar Bentsen lagde et stort arbejde i at give denne del af monumentet et tilfredsstillende æstetisk udtryk, som samtidig tydeliggjorde budskabet. Hvert eneste bogstav er gennem- tegnet i mindre format på fire ark, der har fun- geret som korrektur, inden hele skriftbilledet blev sat op i 1:1. Tallene har fået en elegan- tere typografi i den endelige udformning. På et par prøveblade i fuld størrelse er Bentsen tilsyneladende nået frem til det endelige ud- tryk. I Københavns Stadsarkiv findes de en- delige, rentegnede skriftforlæg, der har dan- net grundlag for stenhuggerens arbejde.⁵⁶ På det sydvestlige felt med fremstillingen af Mars læser man til højre for trappen inskriptionen “DANSK DAMPSKIBSREDERIFORENING/ REJSTE DETTE MINDESMÆRKE 1928” i samme typografi men i en helt ny bogstav- højde. Årstallet er tydeligvis blevet ændret fra 1927 til 1928. Deri gemmer sig historien om tidsplanen, der skred.

Mens reliefferne fremstiller krigens sym- bol, forliset, redningsaktionen og det fredelige hjemmeliv, repræsenterer bronzestatuens min- det om de omkomne søfolk. Der er næppe no- gen tvivl om, at det var dette vellykkede greb, hvor det fortællende stof forenes med det sym- bolske, der i sidste ende gav Rathsack opgav- en. Forenklet og forædlet virkelighed, kalder Erik Zahle det.⁵⁷ Kunstværket er i sin helhed og i ordets bedste og oprindelige betydning monumentalt. Det latinske ord *monere*, som

56 12 rentegninger, VI Z Mindesmærker, Kort- og Tegningssamlingen, journalnr. 91/1982, 1928.

57 Zahle 1944-45, 18.

Fig. 12. Skib. Relieffelt fra templet i Borobudur, opført 778-842.

Foto: Michael E. Johnston, Flickr.

Fig. 12. Ship. Relief panel from the temple in Borobudur (built 778 – 842 AD).

Photo: Michael E. Johnston, Flickr.

betegnelsen er afledt af, betyder at minde om, at advare. Kunstværket minder om de omkomne og advarer mod krigens gru.

Stilistiske og kunstneriske forudsætninger

Svend Rathsack besøgte på en rejse til Java i 1921 verdens største buddhisttempel, den berømte *stupa* i Borobudur (778-842). Det er smykket med i alt 1460 relieffelter med scener fra Buddhas liv og lære. De er hugget i opmurrede, sammenhængende kvadre i en vulkansk

tufsten kaldet andusit. Det trappeformede, pyramidale anlæg har fem afsatser med en sammenhængende, fortællende billedfrise hele vejen rundt. *Søfartsmonumentets* frise kan ligesom idéen med en platform omkring statuen af *Mindet* og soklen med inskriptionstavlerne være inspireret af Borobudur-templets konstruktion og udsmykning.

Inden Rathsack var gået i gang med monumentet, svarede han i et interview i *Hver 8. Dag* i 1923 på spørgsmålet, om han under op-

holdet på Java var blevet optaget af den indiske kunst: "Indisk Kunst arbejder med en uendelig Række Gentagelser, mange Kilometer Skulpturer hugget paa nøjagtig samme Maade, med samme Mimik, samme Haandstilling. Saadan f. Eks. Statuerne paa det berømte Tempel i Borubudor [sic]. Man maa ganske anderledes være vokset sammen med Jordbunden, end en enkel Rejse kan gøre en, for helt at forstaa en saadan Ensformighed – Skulpturer anbragt i én uendelig ensartet Gentagelse som Vinduer i et Hus!" (fig. 12). Ikke desto mindre er det netop en sådan gennemspilning af et tema med variationer, der er et af de bærende karakteristika i kompositionen af *Søfartsmonumentets* fortællende frise, skønt ikke i kilometervis. Der findes i Kobberstiksamlingen fem skitsebogsblade med tegninger efter relieffer i Borobudur-templet.⁵⁸ De er holdt i en let streg, men fastholder originalernes livlige figurstil og antyder endvidere stenens kvaderinddeling. Selv om der er tale om en helt anden figurstil, har Rathsack taget ideen med de tætte og rytmisk livfulde grupperinger med i arbejdet med reliefferne til *Søfartsmonumentet*.

Leo Swane sammenlignede *Søfartsmonumentets* frise med Jørgen Sonnes malede frise fra 1846-48 på Thorvaldsens Museums ydervægge.⁵⁹ Der kan dog kun være tale om en overfladisk lighed. Alene de forskellige medier gør en afgørende forskel, og det maritime motiv, der er fælles for de to friser, er ikke tilstræk-

58 Statens Museum for Kunst, Den Kongelige Kobberstiksamling, Td. 793, lille, 24-28.

59 Leo Swane, in: Danmark 1942.

Fig. 13. *Nike fra Samothrake*. Ca. 190 f. Kr. 245 cm. Parisk marmor. Musée du Louvre, Paris.

Foto: The Communist's Daughter, Flickr.

Fig. 13. *Nike from Samothrake*. Around 190 BC. 245 cm. Parisian marble. Musée du Louvre, Paris.

Photo: The Communist's Daughter, Flickr.

keligt til at underbygge påstanden. Tværtimod er der i massescenerne hos Sonne et virvar af menneskefigurer, der overlapper hinanden. Ingen steder står den enkelte figur med den tegnets prægnans og den dramatiske nerve, som er så kendetegnende for frisen på Langelinie.

Der kan argumenteres for en helt tredje påvirkning, der ikke tidligere har været påvist.

Inspirationen er af mere generel art, men alligevel: profilhoveder på frontalt vendte kroppe i skridtgang og en udtalt gestik med hænderne er typiske træk fra den ægyptiske oldtids relieffer.

Mindet er inspireret af den berømte *Nike fra Samothrake* (fig. 13). Nike er i den antikke græske mytologi forbundet med krigsførelse, men står også for freden. Rathsack har her omtolket figuren til at symbolisere erindringen eller mindet, der giver kransen til de forliste ofre. Den triumferende, vingede gudinde er blevet en sørgende kvinde, der dvæler på de dødes symbolske grav. I oldtiden blev en sådan *kenotaf*, en tom grav, netop rejst, hvor den døde ikke var begravet. Det var en skingrav i stedet for den, det ikke var muligt at rejse over den afdødes jordiske rester, en slags æresgravsted.

I de klassiske, græske templers gavlfelter udfyldte man gerne det snævre rum i de yderste spidse vinkler med figurer. Det var som regel en hvilende, såret eller falden figur, alt efter det fortællende budskab, der på den måde kom til at give også dette trange rum plastisk liv. Inspireret heraf udnyttede Rathsack en sådan lignende plads i de to af *Søfartsmonumentets* friser, der pga. terrænets skråning spidser til netop som halve, omvendte frontoner. Her har han anbragt to liggende figurer i form af Mars og Neptun.

På hjemlig grund kan der med hensyn til det store format henvises til Kai Nielsens arbejder til Studentergaarden på Tagensvej som umiddelbar inspirationskilde.⁶⁰ De er anbragt

i gården for hver sin ende af en pergola. Kai Nielsen kaldte dem selv statuerelieffer, fordi figurerne næsten smelter sammen til én reliefgruppe, så fladevirkningen betones på bekostning af rundskulpturens plastiske udtryk. De viser i en blanding af nordisk mytologi og gammeltestamentlig skabelsesberetning *Jordens tilblivelse* og *Menneskets skabelse*.⁶¹ Men hvor Kai Nielsens formsprog er svulstigt barokt og med en tyngde som Michelangelos figurer er Rathsacks stil formel, stram og med hang til geometrisk stiliserede former. Men ligesom Kai Nielsen besidder Rathsack en udøgt fornemmelse for billedrytmen og et overlegent greb om kompositionens helhed.

Indvielsen

Monumentet blev afsløret den 9. maj 1928 på Helgolandsdagen. Denne dag, hvor Slaget ved Helgoland fandt sted i 1864, blev endnu i mellemkrigsårene markeret og har givetvis stadig haft en plads i danskernes bevidsthed. I det pågældende slag klarede den danske flåde under Edouard Suenson sig godt, men teknisk set var der ikke nogen egentlig vinder, hverken østrigerne, preusserne eller englænderne, der også deltog i slaget.

Tusinder mødte frem til indvielsen, ca. 2.000-3.000 på selve området og lige så mange uden for afmærkningen. Ved indgangen til det afmærkede område var der rejst flagstænger med de nordiske landes flag. Det var et lune-

60 Zahle, 1944-45, 16.

61 Jens Fr. Nørbæk: Den figurale udsmykning af Studentergaarden, i: Gaardbroderen. Studentergaarden 1923-73, København 1973, 48-51.

Fig. 14. Kongeparret på vej ned fra monumentet. Til højre Direktør A.O. Andersen, i baggrunden t.v. Svend Rathsack, t.h. kronprins Frederik (IX).

Statens Erhvervshistoriske Arkiv, Århus.

Fig. 14. The Royal Couple on their way down from the monument. On the right is Mr. A.O. Andersen, a director, in the background is Svend Rathsack to the left and Crown Prince Frederik (IX) to the right.

National Business History Archives, Aarhus.

fuldt forårsvejr, hvor en sky i ny og næ gik for solen, og vinden gik fra frisk brise til blikstille. Man hørteammerslag fra B & W og så flagene vaje fra havnens skibe. To af DFDS' dampere samt havnevæsenets isbryder var ankrete op på Reden ud for Lystbådehavnen. Styrmand fra DFDS fungerede som ordensmarskaller. Iyderhavnen lå en eskadrille flyvebåde i kølvandslinie. Amerikabåden brølede på et tidspunkt sit farvel fra Frihavnen. I *Berlingske Tidendes* reportage fra indvielsen lyder åbningsfanfaren

således: "Højt opstablede, dragende Skyer med Skift af Sol og Skygge over Havnen med vaje Flag – over Langelinie og Kastelsvolden med Træer i Løvspring. Og over det lysende Monument, der som en Skibsstævn skyder sig frem over Lystbaadehavnen, kronet af Geniens Gallionsfigur."⁶²

Til stede ved afsløringen var foruden kongeparret en række andre medlemmer af kongehuset: kronprins Frederik (9.), prins Valdemar (søn af Christian 9.), prins Gustav og prinsesse Thyra (kongens søskende), prins Axel (søn af prins Valdemar) og dennes hustru, svenske prinsesse Margaretha, der var præsident for Sømandsforeningen af 1856 (fig. 14).

De officielle deltagere var alle den siddende regerings ministre, dog med undtagelse af statsminister Thomas Madsen-Mygdal, kirkeminister Fritz Charles Bruun-Rasmussen og undervisningsminister Jens Byskov. Endvidere deltog fhv. statsminister Christian Th. Zahle, fhv. statsminister Thorvald Stauning og frue samt de nordiske landes gesandter, ministre Emil Huitfeldt fra Norge, Joachim friherre Beck-Friis fra Sverige⁶³, Emil Nestor Setälä fra

62 *Berlingske Tidende*, 09.05.1928.

63 I et brev 01.05.1928 til A.O. Andersen takker Beck-Friis personligt for indbydelsen til Søfartsmonumentets indvielse: "För närvarande befinner jag mig på tjänstledighet i Sverige (p.t. Norra Lindved, Börringe), men det skall bliva mig kärt att nämnda dag infinna mig i Köbenhavn för att närvara vid denna högtidlighet och å min nations vägnar betyga Sveriges djupt kända tacksamhet för den heder som Dansk Dampskibsrederiforening så kärleksfullt visar också minnet af de svenske bröderna i olyckan."

Finland og Svein Björnsson fra Island.⁶⁴ Til stede var desuden en række repræsentanter for etaterne, forsvaret, diplomatiet samt ikke mindst rederiverdenen og erhvervslivet, herunder enkelte fra udlandet.

De vigtigste indbudte på denne dag var dog de pårørende til de omkomne på havet. Ritzaus Bureau havde forudgående udsendt en meddelelse om, at man til indvielsen ønskede, "at saamange som muligt af de Forulykkedes Efterladte kommer til Stede ved denne Lejlighed." Adgangskort kunne rekvireres på forhånd i rederiforeningen eller i en af de søfarendes organisationer. Også enkeltpersoner henvendte sig direkte til rederiforeningen. Fisker Lauritz Nielsen, der mistede sin søn, kok Jens Nielsen ved LARS KRUSES forlis, bad således om fire adgangskort. I brevet afsendt fra Rørvig den 1. maj udtrykte han sin "dybfølte Tak for det smukke Mindesmærke som De her rejser for vor forulykket [sic] Kære". Enke Marie Christensen skrev fra Marstal, ligeledes den 1. maj: "I Anledning af deres ærede Meddelse [sic] af Indvidelsen [sic] af det Mindesmærke for forulykkede [sic] Søfolk under Verdenskrigen. Og da at jeg havde den Store Sorg at mistede [sic] min Mand Skibsfører Hans C Christensen og Søn og eneste Barn Matros Hans M Christensen under Krigen 1917. Da beder jeg Dem Venligst at tilsende mig et Adgangskort til Højtideligheden den 9 Mai da jeg kunde tenke mig at Overvære den Stund." Gartner H.V. Nielsen

64 Brev fra Björnsson til A.O. Andersen 28.04.1828: "Det skal være mig en Glæde at repræsentere min Nation ved denne Lejlighed, hvor 7 af mine Landsmænd samtidigt mindes paa saa smuk en Maade."

fra Hellerup skriver den 30. april: "Undertegnede som er Søn, af Styrmand Martin Severin Nielsen af Troense, der omkom ved torpedering af 3mst. Skonnert GÆA af Svendborg, der blev torpederet i Nordsøen den 27 August 1914. Anmoder herved høfligt om at faa tilsendt 4 Stk. Adgangskort til Højtideligheden paa Langelinie Onsdag den 9 Maj." M. Isaksen fra Sletten var mindre beskeden: "Da vi igennem Aviserne har Erfaret at Mindesmærke skal afsløres den 9 Mai da vi er de efterladedes fra Fiskerbaaden SYLVIA af Sletten som sprang i Luften i Køgebugt 1918 beder vi dem sende os 12 Billetter til nærmeste Slægtninge."

Den officielle del af højtideligheden begyndte kl. 10.45 og blev indledt af Studenter-sangforeningen, der sang det vers af kongesangen, der mest rammende talte om de mænd, der her skulle hylde.⁶⁵ Koret bestående af 100 sangere fortsatte derefter med at opføre *Kantate ved Indvielsen af Mindesmærket for de i danske Handelsskibe under Verdenskrigen krigsforliste Søfolk*, komponeret og dirigeret af kongelig kapelmester Johan Hye-Knudsen og med tekst af digteren Hans Hartvig Seedorff Pedersen, "et nynnende, brusende Hav af Musik, som fik hver en Linje til at synge". Koret "sang disse Toner skønt ud over Langelinje, saa hver Barne pige maatte standse sin Barnevogn og stille lytte, betaget af – hun vidste ikke hvad."⁶⁶ Kantaten sluttede som en vekselsang mellem kgl. operasanger, tenoren Poul Wiedemann og koret. Teksten gengives her i sin helhed:

65 Begyndelseslinien er "Du Danskes Vej til Ros og Magt".

66 Berlingske Tidende, 09.05.1928.

“Havet har døbt os. Vi laa ved dets
Bryst.
Vi følte det stige og dale.
Og hvor vi end spejded – mod Vest
eller Øst –
stod der Flager af Skum mod vor lyse
Kyst
og vakte vor Havdrøm af Dvale.
Vort Sprog har vi formet ved Bølgenes
Røst
til Storm og til hviskende Tale.

Havet har kaldt os. I Duften af Hø
laa Danmark, lyst som en Stjerne.
Men Tangen drev grøn om hver du-
vende Ø.

Og højt i det Graa, over væltende Sø,
stod Havørn, Maage og Terne.
Havet har lært os at drømme og dø,
og lært os at tro paa det Fjærne.

Mægtige Hav, naar du aabner din Favn
saa giv os det tabte tilbage.
Hin Maage, der faldt for den hærgende
Ravn,
skal løfte sig skinnede over vort Savn
og kredse over vor Klage.
Bær da, Bølger, den Maages Navn
som Drapa til kommende Dage.

Det kom fra Syd,
men slog fra Vest,
det onde Vejr, den haarde Blæst.
Og det blev aldrig Dag. Om Stævn og
Mærs og surret Rat
laa Verdens naadeløse Nat.
Lyn skar i Skyers Lag.

En Boble steg
af Havets Skød.
Og Bølgen stejled, vild og rød.
det blødte fra dens Kam.
Saa blev et Nu det tyst og smult.
Men var end Fjendens Aasyn skjult:
Han saae. Og han fik Ram!”

Thi gennem Tang
skød Dybets Haj
– torpedoblank – sin dulgte Vej
til Vesterhavets Vrag.
Og hvor de bidske Tænder rev,
der laa et saaret Skib og drev,
der flød det danske Flag.

Men ledet af
det røde Skær
og ensom mod det havgraa Vejr
der hugg en Baad sig frem.
Og Søen skummed i dens Spor:
thi det var Terje Vogens Bror,
der roed for sit Hjem.

Haardt var det Hav, I befoer:
Nordsøens Bølger.
Løftede Taagen sin Flig,
skimted I aldrig
Glimt af den ærlige Krig.
Kun en Skumstribes Spor.

Sejrenes lokkende Krands
vinked jer ikke.
Heller ej Hæderens Digt,
smykket af Toner.
Dagen var Haardhed og Pligt –
graa, uden Glans.

Aldrig bar Planker og Dæk
tavsere Helte.
Aldrig var Handling og Daad
ordknap som Eders.
Tavs var den sejrende Baad –
tavs gik den væk.

Eet er at kæmpe paa Trods,
baaret af Lykke.
Eet er at sejle og dø –
kun for sit eget.
Jer tog den graadige Sø,
mens I kæmped for os.

Kræved I aldrig som Løn
Tak eller Hyldest:
Bølgerne gaar deres gang,
slynger mod Kysten
Mindets heroiske Sang
evig og skøn.

End smykker vel din vaade Grav
den Krands af Tang, som Havet gav.
I Søens svale, grønne Krypt
der bleges dine Ben.
Men den, som blind for eget Gavn
i Bølgen risted Danmarks Navn,
hans eget lever, stærkt og dybt.
I Tanke som i Sten.”

Der er et interessant lille intermezzo mht. kantatetekstens udformning. Forfatteren Seedorff havde formentlig modtaget nogle forslag til ændringer af digtets ordlyd omkring linjerne “Det kom fra Syd,/men slog fra Vest,/det onde Vejr, den haarde Blæst.” Efter en diskussion af nogle rent formmæssige detaljer understregede digteren, at hans tekst ikke ville vinde ved at blive glatslebet og gjort affabel. Han fortsatte i sit udaterede brev til direktør Mægaard: “Jeg skal ikke blande mig op i en storpolitisk Diskussion om hvem, der havde Skylden for Krigen. Men at den ulyksalige U-Baadskrig (til hvilken Linjen alene sigter) ikke kom andet Steds fra end “fra Syd” derom kan blandt andre *de* vidne, for hvem vi nu rejser Bauta.” Seedorff fremførte afslutningsvis: “Bliver der noget at indvende mod Texten, er jeg den, der faar Lussingerne. Og jeg er fuldt parat til at tage imod dem. Ved at henvise Sagen til Udenrigsministeriet har Rhederne faaet Ryggen fri. Og skulde der blive noget Postyr i Anledning af Linjen “Det kom fra Syd”, da kan jeg ikke forlange – og ønske – en bedre Behandling end at Rhederne siger: vi søgte at faa Digteren til

at ændre denne Linje, men han var ikke til at have med at gøre.”⁶⁷

Indvielsestalen blev holdt af formanden for Dansk Dampskibsrederiforening, direktør i DFDS, A.O. Andersen.⁶⁸ Straks efter holdt kongen en kort tale og nedlagde derefter en laurbærkrans med bånd i Dannebrogts farver ved monumentets sokkel i samme øjeblik, som æressalvens 21 kanonskud lød fra Batteriet Sixtus. Det var et rent tilfælde, som ikke havde med højtideligheden at gøre, men som var en markering af Helgolandsdagen. Tre vandflyvere med store pontoner steg op fra luftmarinestationen på Christianshavn og cirklede over monumentet. Maskinerne stoppede motorerne et øjeblik under overflyvningen af monumentet og cirklede videre.

Studentersangforeningen sang tre vers af *Vift stolt paa Kodans Bølge*, inden overpræsident Johan Keller Bülow på Københavns Kommunes vegne modtog og takkede for monumentet. Studentersangforeningen sang nationalsangen, som forsamlingen påhørte stående, og efter at direktør Andersen havde udbragt et nifoldigt leve for kongeparret, sang man første vers af kongesangen. Kongen hilste på ministrene, og kongefamilien hilste på flere af de forliste søfolks pårørende, bl.a. sørgeklædte enker, efterladte børn og et krumbøjet, ældre ægtepar (fig. 15). Herefter besteg kongen monumentet for at nedlægge en personlig krans fra kongeparret ved *Mindets* sokkel og sam-

67 Forfatter og komponist modtog hver et honorar på 1.000 kr. for kantaten.

68 A.O. Andersen var formand for DDRF 1925-34.

Fig. 15. Kongeparret hilser på nogle af de forlistes søfolks efterladte og pårørende. Yderst til venstre i baggrunden ses kronprins Frederik og direktør A.O. Andersen. Læg mærke til pressefotograferne på taget i baggrunden. Statens Erhvervshistoriske Arkiv, Århus.

15. The Royal Couple greeting some of the bereaved relatives of the deceased sailors. On the far left in the background is Crown Prince Frederik (IX) and Mr. A.O. Andersen. Notice the press photographers on the roof in the background.

National Business History Archives, Aarhus.

men med dronningen og kronprinsen at tage mindesmærket i nærmere øjesyn.

Modtagelsen

Allerede på indvielsesdagen skrev H. Boesgaard om monumentet i *Berlingske Tidende*. Det anføres – ikke uden poetisk patos – bl.a., at “det er en god og rigtig Tanke, at det danske Skibsfartserhverv og ledende Mænd har villet hylde de faldne Søfolks Daad og mane Efterslægten til at huske den og hylde dem ved at rejse et

stort, vidt synligt Mindesmærke her ved Porten fra Hovedstadens Havn ud til Havet, hvor Skibenes Træk gaar til alle den vide Verdens Egne. Ad Dampskibsrøgens Brobuer kan de døde danske Søfareres Manes ride “hver eneste Nat”, og naar Solopgangen forgylder Englens Bronzevinger, vil Monumentet vidne for fremmede Nationers Søfolk om de danske Føreres, Styrmands, Maskinfolks, Matrosers og Fyrbøderes Pligtroskab og Mandsmod.” Han knytter endvidere monumentet an til de øvrige maritime mindesmærker: det for Slaget på Reden, der da stod på Kastelsvolden, og Huitfeldt-søjlen, der stadig står på Langelinies grønne plæne: “Over Langelinie, over Indløbet til Hovedstadens Havn og til vor Flaades Leje suser da tunge og stolte Minders Vingeslag, Minderne om bedrifter, blodige og bitre, ærefulde og navnkundige alle, Navne jævngode alle, om Orlogsmænd og Koffardimænd.”⁶⁹

Nationaltidendes reporter skrev om de søforhør, han i årene forinden fra tid til anden havde overværet i Sø- og Handelsretten, hvor alle lidelserne ved et forlis blev oprullet for tilhøreren: “Det var bogstavelig sandt, hvad det gamle Ord siger, at der kun er en Planke mellem Døden og Sømanden. Døden bag hver skumklædt Bølgetop. Hvert Øjeblik kunde blive det sidste, eller det kunde blive Indledningen til navnløse og langvarige Lidelser, til Nætter og Dage, som de Skibbrudne tilbragte i aaben Baad eller kun med et Redningsbælte eller en Vragstump at klamre sig til.”⁷⁰

69 Berlingske Tidende, 09.05.1928.

70 Nationaltidende, 09.05.1928.

Knud Pontoppidan skrev den 10. maj 1928 i *Politiken*, at monumentet var af god virkning, anbringelsen i terrænet fortrinlig, den arkitektoniske opbygning rolig og holdningsfuld, tanken smukt og følsomt udtrykt. Kvinden, som i en engels skikkelse sænker sin krans mod stenen med de dødes navne, er “Mindets trofasteste Bevarer. Livet over de Dødes Grave.” Fodstykket sammenlignes med et gravkammer, og Pontoppidan finder relieffrisen vellykket i sin simple og klare overskuelighed. Dog finder han bronzefiguren usikker i proportioner og sammenhæng, stillingen ikke klart forståelig og formbehandlingen mærkeligt svag, f.eks. i foldekastet i kjolens højre side. Figuren savner en stram og stærk rytme i linie og form, men ejer dog en egen mild skønhed, en ukunstlet veltalenhed, der virker stærkt.

Under mærket “Captain” skrev en læser i *Politiken* den 11. maj som svar på den kritik, der var blevet fremført om den forskel, der var mellem navnene på monumentets sokkel og de officielle lister, der talte 718 navne på omkomne danske søfolk mod monumentets 531 (117 var ikke danske). Monumentet var kun rejst for søfolk, der sejlede med danske skibe, uanset deres nationalitet. De navne, der savnedes, var først og fremmest på danske søfolk, der havde sejlet for Norge og Sverige, og disse mindedes på de respektive landes søfartsmonumenter: “Det norske Monument er allerede en Kendsgerning, og med danske Navne, mens Sverige endnu savner sit.” “Captain” besvarede dagen efter i samme organ en kritik, der var fremkommet om brugen af S/V på indskrifttavlen over de forliste skibe. Det er

en forkortelse af den engelske betegnelse for sejlskib, *Sailing Vessel*. Adskillige navigatører havde udtrykt deres forundring og ville have foretrukket en mere specifik dansk betegnelse, såsom skonnert, tremasters skonnert, bark osv. Anvendelsen begrundes ved det pladsbesparende ved at bruge den engelske betegnelse, i øvrigt på lige fod med S/S (dampskib) og M/S (motorskib), som havde vundet hævd i dansk sprogbrug.

Forfaldet

Allerede i 1954 blev man i Stadsarkitektens Direktorat opmærksom på, at monumentets nedre del i faksekalksten ikke var modstandsdygtig over for vejrligets påvirkninger. Siden da har der med jævne mellemrum været udført nye fugninger og mindre reparationer, som dog også med tiden er forvitrede. Flere af dækkets fliser blev i 1954 udskiftet med italiensk travertin. I 1979 blev der fra Stadsingeniørens side slået alarm. Man frygtede, at bronzestatuens var i fare for nedstyrtning i tilfælde af storm. Statuen blev nedtaget og restaureret, og der blev støbt et nyt betonfundament. Dele af bronzefiguren blev nystøbt, svejset på, ciseret og patineret, og en af soklens kalkstenplader blev nyhugget. I august 1989 blev der udarbejdet en tilstandsrapport for hele monumentet med henblik på en gennemgribende istandsættelse eller nyhugning. I 1992 foreslog Stadsarkitektens Direktorat, at monumentet skulle nyhugges i et andet materiale end kalksten. Der blev forestået sandsten eller granit, eller alternativt en støbning i kunststenen glyptonit. Ingen af disse materialer har dog

karakter, struktur eller farve, der bare tilnærmelsesvis minder om originalen.

Danmarks Rederiforening rettede to gange i løbet af 1999 henvendelse til kommunens Bygge- og Teknikforvaltning med anmodning om, at kommunen opfyldte tilsagnet om at forestå vedligeholdelsen af monumentet.⁷¹ I Plandirektoratets svar til rederiforeningen den 14. september 1999 blev der redegjort for forfaldet. Problemet var opfugtning af plintens vægge og dæk, opstået ved en kombination af nedbør, forårsaget af plintens dårlige afløbsforhold, og grundfugt. På grund af kalkstens store porøsitet og det danske klimas mange nulpunktpassager udsattes kalkstenen hyppigt for frostsprængninger. Reliefferne var så medtagne, at de burde nyhugges i kalksten eller sandsten. Udgifterne til et sådant indgreb vurderes til ca. 7-8 mil. kr.⁷² I første omgang blev reliefferne dog kun midlertidigt repareret med en hård cementmørtel. Disse reparationer kaldte Danmarks Rederiforening tre år senere med nogen ret for "rent kosmetiske tiltag", og tonen skærpedes nu. Foreningen foreholdt kommunen dens vedligeholdelsespligt over for monumentet, og fandt det beskæmmende, at forfaldet var så tydeligt stillet til skue ved et af de mest besøgte turistmål i København.⁷³

71 Breve fra Danmarks Rederiforening til overborgmesteren 27.04.1999 og til Bygge- og Teknikforvaltningen 08.09.1999, journalnr. 411/072-0001-99.

72 Brev fra Plandirektoratet til Danmarks Rederiforening, 14.09.1999, journalnr. 411/072-0001-99.

73 Brev fra Danmarks Rederiforening til Bygge- og Teknikforvaltningen, 01.07.2002, journalnr. 411/072-0001-99.

Fig. 16. Svend Rathsack og Ivar Bentsen: *Søfartsmonumentet efter reoveringen*. 2011. Toskansk travertin og bronze.

Foto: Jens Peter Munk.

Fig. 16. Svend Rathsack and Ivar Bentsen: *The Shipping Monument after renovation*. 2011. Tuscan travertine and bronze.

Photo: Jens Peter Munk.

Genskabelsen

Den 7. november 2001 behandlede på København Kommunes Bygge- og Teknikudvalgs møde et forslag om at bevillige 1 mio. kr. til afformning og eventuel nyhugning i sandsten af *Søfartsmonumentets* mest medtagne partier, hvilket blev vedtaget. Afformning af reliefferne skete i løbet af somrene 2002 og 2003. I årene 2007-08 lykkedes det at fremskaffe midler fra fire private fonde i støtte til nyhugning af kalkstensdelene. Det var fonde med maritim tilknytning, nemlig Den A.P. Møllerske Støt-

tefond, JL-Fondet, Torm Fonden og ØK's Almennyttige Fond, der tilsammen bidrog med 4,75 mio. kr. ud af de godt 6,5 mio. kr., der var brug for. Flemming B. Nielsen Stenhuggeri A/S fik entreprisen og valgte som materiale en italiensk travertin, som pga. sin ringe vandabsorberingsevne har en betydelig længere levetid end faksekalkstenen i det danske klima. "Mindets" løvkran, som gennem årene var blevet reduceret til et par blade, blev rekonstrueret. Monumentet kunne genindvies i efteråret 2011 (fig. 16).

LITTERATUR

- Abildgaard, Hanne in: Dansk skulptur i 125 år, red. Jens Erik Sørensen, København 1996, 136-37
- Architekten, XXVI, København 1924, 193-94
- Bramsen, Henrik in: Dansk Kunsthistorie, 5, København 1975, 122-23
- Dansk Søfartstidende, Ekstra Nummer i Anledning af Indvielsen af Mindesmærket over de under Verdenskrigen i danske Handelsskibe omkomne Søfolk, 9.5.1928
- Maegaard, Eilert, Vestberg, Jens: Dansk Dampskibsrederiforening 1884-1934, København 1934, 192-98, 293ff
- Medlemsblad for Den Alm. Danske Skibsførerforening, 19. Aargang, Nr. 5, Maj 1928, 137-48 Munk, Jens Peter: Bronze & granit. Monumenter i Københavns Kommune, København 2005, 11, 19, 109-14
- Munk, Jens Peter: Hafnia Metropolis - en stad vid vattnet. Identitet och självförståelse speglade av monument, in: Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden, Stockholm 2007, 250, 254
- Petersen, Anne Højer: Skulptur i København – 40 udvalgte værker, København 1996, nr. 17
- Rasmussen, Peter Bak, Munk, Jens Peter: Skulpturer i København, København 1999, 146-47
- Skønvirke, X, 1924, 145-59
- Swane, Leo: Svend Rathsack, Vor Tids Kunst 17, København 1934, 14-16, 38, 40-41
- Wassard, Erik, in: København før og nu – og aldrig. En billedkavalkade om København inden for voldene og søerne, red. Bo Bramsen, Bind 10: Nørrevold, Østervold og Kuppet, København 1990, pp. 520-21, 523
- Zahle, Erik: Svend Rathsack II: 1920-1941, in: Kunstmuseets Aarsskrift, 1944-45, 5, 12-26, 61-62
- Zinglersen, Bent: Københavnske monumenter og mindesmærker, København 1974, 124

KILDEFORTEGNELSE

- Danmarks Rederiforening. 1925-28 materiale vedr. indvielse af mindesmærket for krigsforliste danske søfolk 1928. Erhvervsarkivet, Statens Erhvervshistoriske Arkiv, Århus, M 13, 1088
- Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, NKS 2418, 2°
- Københavns Kommune, Bygge- og Teknikforvaltningen, journalnr. 411/072-0001.
- Københavns Kommune, Plandirektoratet, journalnr. 411/072-0001-99
- Københavns Stadsarkiv, Magistratens 4. afdeling, journalnr. 841/1924
- Stadsarkitektens Direktorat, journalnr. A. 165/1924-31/10; A. 59/1925-30/5+3

The Monument to Mariners

SUMMARY

The Monument to Mariners was erected in 1924-28 in memory of the Danish sailors who lost their lives at sea serving in the Danish merchant fleet during World War I from 1914-18. This magnificent monument was created by the sculptor Svend Rathsack (1885-1941) and the architect Ivar Bentsen (1876-1943) and placed near the Langelinie Marina. It consists of a building shaped like a rhombus that shoots forward from the slope like the stern of a ship, and a bronze statue "Mindet" (Remembrance) on whose plinth the names of all the wrecked ships and deceased sailors are engraved. The bottom part is lined with Rathsack's reliefs in Fakse limestone formed like a narrative frieze with scenes from a shipwreck, a rescue operation, scenes of the surviving relatives in their homes, as well as allegorical depictions of Mars, the god of war, and Mercury, the god of commerce.

It was the Danish Steamship Owners' Association who, in the beginning of the 1920's, took the initiative and provided the financing for the Monument to Mariners. The unused funds from a war accident insurance policy were used for this purpose. Two competitions were launched in 1924. The proposals from the first competition were not considered suitable to be put into effect, so they had to hold a new round. Rathsack's and Bentsen's project was found worthy to be carried out among the 56 submitted proposals. After a certain amount of discussion, among other things that the scenes depicted in the reliefs should not be too terrifying, the politicians in the City Council gave the project their approval and work could begin. It took 4 years to erect the extensive monument. During the course of three summers the reliefs were carved directly in the stone on the basis of smaller models. The artist drew the outline of the figures directly

on the stone and then he and three stonemasons worked directly in the bricked up limestone wall.

Rathsack used various different and complex sources for his inspiration. The statue

"Mindet" is clearly reminiscent of the Hellenistic statue of Nike from Samothrake (approximately 190 BC), while impressions from a visit to the Buddhist temple, the Borobudur stupa on Java (built 779-842 AD) has certainly had an influence on his design for the relief frieze. Nevertheless, the monument presents itself as an integrated whole with a strong symbolic expression.

Representatives of the Danish Royal Family, a large number of Government ministers, representatives from the civil services and from commercial and cultural circles, and last but not least the surviving relatives of the deceased sailors participated in the inauguration of the monument on May 9th 1928. A cantata that was specially written for the occasion was sung and speeches were held by King Christian X, the Chairman of the Danish Steamship Owners' Association and the Prefect of the City of Copenhagen.

Already a few decades after the erection of the monument the limestone reliefs were in an advanced state of decay, mainly due to frost damage, and despite countless repairs through the years it became apparent at the beginning of the new millennium that the reliefs would have to be carved again in a more weather-resistant material. The material that was chosen was Tuscan travertine. The monument's foliage wreath, which over the years had been reduced to a couple of leaves, was reconstructed. The monument was reinaugurated in the Autumn of 2011.